

AGORA
MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

THE MATCHMAKER

Lust en liefde

Lust en liefde voorbij de slaapkamer | Huiselijk geweld: Veilig thuis?
Liefde, seks en daten in het digitale tijdperk | **VARIA** Toeristisch gedrag in Ljubljana

Lisdoon

AGORA 2020-4 JAARGANG 36

REDACTIONEEL

Meer dan clichés

Een nummer over lust en liefde. Ook wanneer we aan dit thema denken, kunnen we natuurlijk niet om de coronacrisis heen, fysiek contact is immers in deze tijden heel wat complexer geworden. Dat vrijwel iedereen behoefte heeft aan lichamelijk contact mag duidelijk zijn. Sommigen vinden dat in ieder geval binnen het gezin, en mogen daarbuiten in België (en dus eigenlijk niet over de grens...) nog één 'knuffelcontact' hebben, voor anderen blijft het bij dat ene knuffelcontact. Uiteraard mogen we hier veel kritiek op hebben, ik hoop toch maar dat iedereen zich hieraan houdt, zodat we zo snel mogelijk weer iedereen mogen knuffelen, mochten we dat willen tenminste. Liefde en lust als vrije keuze voor iedereen, al zijn daar ook na de Coronacrisis nog de nodige stappen voor nodig, zo blijkt ook uit dit nummer.

Wie denkt aan liefde en lust dwaalt in gedachten misschien af naar de Amsterdamse Wallen, ook wel het *Red Light District* genoemd (al associëren sommigen dat met windmolens – zie Arjen Lubach), en de gentrificatie van deze buurt. Dat daar veel verandering heeft plaatsgevonden is zeker. Als Amsterdammer kwam ik daar als kind met mijn ouders nauwelijks. Wellicht kwam dat nog altijd door het slechte imago en de drugsverslaafden in de jaren 70. De aflevering van 'Andere Tijden' over deze heroïne-epidemie is een aanrader, en laat zien hoe heroïne via Chinese bendes in Amsterdam terecht kwam. Als wij toch in het gebied kwamen dan was dat misschien om koffie te kopen in de Warmoesstraat, in een winkel die nu vermoedelijk heeft plaatsgemaakt voor een Nutellawinkel. Ik zag de buurt dus wellicht vaker op de televisie (Baantjer) dan in het echt. Dit was vooral een weergave van de jaren 70 en 80 en geen afspiegeling van de werkelijkheid. Wat dat betreft zijn er parallellen met digitale dating. In mijn studententijd heb ik dan nog een keer een karaokebar getrotseerd, waarbij toeristen buiten via een televisiescherm konden zien hoe wij het Amsterdamse levenslied vertolkten. Zou dat onder de noemer authenticiteit in toerisme vallen? Gelukkig zijn die beelden niet bewaard. Dat er veel veranderd is mag duidelijk zijn, zowel in positieve als in negatieve zin. De drugsverslaafden zijn grotendeels uit het stadsbeeld verdwenen, en hebben plaatsgemaakt voor toeristen. Via de wet BIBOB en het Project 1012 (2007-2018) is getracht criminele ondernemers te stoppen, de criminaliteit in te dammen en het gebied economisch te upgraden. Dat heeft maar een beperkt effect gehad, zo blijkt uit een onderzoek van de Amsterdamse Rekenkamer. Criminaliteit en misstanden zijn er nog steeds, denk maar aan mensenhandel en seksuele uitbuiting. Sterker nog, de Amsterdamse Ombudsman noemde het gehele centrum in de zomer van 2018 een 'wetteloze stadsjungle zonder gezag'. Er is dus nog veel verandering nodig, en dat vereist een geïntegreerde aanpak. En laat nou net dat juist zo vaak ontbreken. Het is in dat opzicht ook maar de vraag in hoeverre een project als het *Green Light District*, dat het gebied tracht te verduurzamen, echt verandering teweeg gaat brengen. De *Green Light Experience* is alvast een leuk idee, al hoop ik niet dat mijn favoriete proeflokaal (de enige plek die ik de afgelopen 10 jaar op de Wallen heb aangedaan) te druk wordt. Bier brouwen met regenwater en door werknemers met een achterstand op de arbeidsmarkt, is niet alleen een goed initiatief, het laat ook zien dat Amsterdams bier in België wel degelijk gemist kan worden.

Hoewel er zeker sprake is van sekstoerisme wanneer het over de Wallen gaat, wordt er wat dat betreft wellicht vaker de link gelegd met een land als Thailand. Sekstoerisme wordt dan

ook vaak gedefinieerd als 'reizigers' die vanuit meer welvarende landen naar minder welvarende landen reizen voor het 'kopen' van seksuele diensten. De Groene Amsterdammer gaf in 2017 een redelijk uitgebreid inzicht in dit fenomeen. Zo wordt benadrukt dat van de 19,5 miljoen mannen die Thailand in 2016 bezochten, 70 procent kwam voor de seks. Het is ook het jaar dat ik voor een paar weken naar Thailand en Myanmar vertrok, om rond te reizen en vrienden te bezoeken. In het vliegtuig zat ik dan ook misschien niet toevallig naast een oudere man die trots vertelde hoe hij enkele maanden per jaar zijn oude dag doorbracht in Thailand. Met al mijn naïviteit dacht ik nog: 'wat avontuurlijk'. Maar tijdens een 6 uur durende tussenstop in miljoenenstad Xiamen, inclusief gratis hotel in het stadscentrum, bleef hij liever op het vliegveld. En ik geef toe, zonder vertaalapp en een paar uur na een flinke orkaan met heel wat schade, was het niet heel gemakkelijk om door de stad te lopen, laat staan een taxi terug te vinden naar het vliegveld. Tijdens de tweede vlucht werd dan duidelijk dat hij helemaal niet zo avontuurlijk was ingesteld, en ging het vooral nog over de 'jongere Thaise dames'. Toen hij vervolgens bij de geldautomaat op het vliegveld weer achter mij stond, en mijn hulp daarvoor nodig had, was het beeld compleet. Inmiddels ben ik opnieuw aan het dagdromen over het Thaise eten, maar vooral ook over de wonderbaarlijke tempels en gastvrijheid in Myanmar en de trekking over het platteland aldaar. En tegelijkertijd vraag ik mij af, of mijn medepassagier van destijds dit jaar ook naar Drenthe is gegaan? Wellicht heeft hij mij wel ingehaald op een e-bike. Fietsen komt aan bod in het eerste nummer van volgend jaar. Maar voor nu laat ik u de geografische wereld van liefde en lust ontdekken, die veel meer omvat dan jij en ik in eerste instantie misschien denken.

Wesley Gruijthuijsen
Hoofdredactie AGORA

COVERFOTO
Mark Lawson (Unsplash)

INFOGRAPHIC
Xin Pan (xin.pan@kuleuven.be) is doctoraatsonderzoeker in geografie van seksualiteit (KU Leuven). Haar huidig onderzoek focust op lokaal en transnationaal LGBTQ activisme en queer migranten.

Thema

Lust & liefde

4 - Lust en liefde voorbij de slaapkamer

INLEIDING Sander van Lanen, Emiel Maliepaard, Valerie De Craene en Wesley Gruijthuisen

7 - Verhitte woningmarkt: intimiteit en instemming

ESSAY Faith MacNeil Taylor

11 - Huiselijk geweld: Veilig thuis?

INTERVIEW Emiel Maliepaard & Suzanne Bouma

13 - Geheime homoseksuelen op publieke toiletten

ESSAY/RECENSIE Gert Hekma

16 - Lust en liefde: online dating

ESSAY Emiel Maliepaard

20 - Digi-date of fysie-date?

ESSAY Sam Miles

Varia

24 - Toeristisch gedrag in Ljubljana

CASUS Sanne Jasker, Valentijn As & Egbert van der Zee

28 - Ruimte voor de European Green Deal

VRIJE RUIMTE Hans Bruyninckx

29 - Machtsrelaties in de Vlaamse landbouwsector

BOEKRECENSIE Elke Vanempen

30 - PlanDag 2020: Nieuwe zekerheid

VERSLAG Eva Van Eenoo

Autumn Love Signs. Bron: Roman Kraft (Unsplash)

INLEIDING - Sander van Lanen, Emiel Maliepaard, Valerie De Craene en Wesley Gruijthuijsen

LUST EN LIEFDE VOORBIJ DE SLAAPKAMER

De afgelopen maanden was mensen ontmoeten bijna onmogelijk. De horeca was dicht, men moest afstand houden, en ook thuisbezoek was minimaal. Er kon niet zomaar meer worden geflirt, gedatet, en gevreeën buiten het huishouden. Lichamelijke nabijheid werd verdacht en onverantwoord. De coronapandemie toont het belang van ruimten buitenshuis voor lust en liefde.

Daten, relaties en liefde worden vaak gezien als onderdeel van het privéleven. Toch zijn deze innig verbonden met locaties die buiten de privésfeer vallen. Mensen flirten in een club, gaan op date in de bioscoop, of zoeken seksuele bevrediging in het bos of in een andere openbare ruimte. Het idee voor een themanummer omtrent lust en liefde bestond dus al voordat het coronavirus Europa platlegde. Toch hebben de verschillende maatregelen, zoals de lockdowns en het beperken van sociale contacten, het belang van ruimte voor lichamelijke intimiteit en liefde sterk tentoongesteld. De behoefte tot fysiek contact, de zogenaamde 'huidhonger', laat zich immers niet zomaar temmen. In erkenning van deze 'huidhonger' riep de Nederlandse overheid daarom singles op om seks te hebben met slechts één vaste 'buddy'. In België daarentegen kon je als alleenstaande al op een boete rekenen als je één familielid of vriend bezocht aan de andere kant van het land; dat werd immers gezien als een niet-essentiële verplaatsing. Gelukkig zijn daar nu ook lessen uit getrokken en wordt er gesproken over 'knuffelcontacten', waarbij je (op dit moment) één iemand mag zien zonder afstand te houden. Tijdens de coronapandemie trokken lust en liefde zich

dus noodgedwongen voornamelijk terug in de privésfeer en in de directe (leef)omgeving, en moesten daardoor behoorlijk aan vrijheid inboeten.

Met dit themanummer willen we lust en liefde, in ieder geval conceptueel, weer uit de privésfeer trekken. Want hoewel intimiteit innig verweven is met allerhande plekken, is de studie hiervan in de geografie van het Nederlandse taalgebied nog niet tot volle wasdom gekomen. En dat is vreemd. De laatste jaren lijkt zowel offline als online de publieke zichtbaarheid van voorheen minder zichtbare seksuele voorkeuren, relatievormen, en genderidentiteiten toe te nemen. Denk bijvoorbeeld aan niet-heteroseksuele seksualiteit, swingen, polyamorie, transgenders, en niet-binaire genderidentiteiten. Een groeiend arsenaal van datingapps, en de normalisering van het gebruik hiervan, maakt het zoeken naar (relatie)partners, daten, en (betaalde) seks bovendien makkelijker. Daarnaast vergemakkelijken ze ook het vreemdgaan en mogelijk seksueel grensoverschrijdend gedrag. Toch vertaalt deze aandacht voor seksualiteit in al zijn vormen zich nog weinig in sociaalgeografische aandacht. Studies over de

'levensloop' van individuen en sociale groepen vallen vaak terug op heteroseksuele patronen van relatie, samenwonen, en het krijgen van kinderen. Beeldvorming rond ouderen beperkt zich vaak tot hun rol als grootouders of hulpbehoevenden. Zo legt beleid rond ouderen steeds meer nadruk op informele zorg, waarbij er impliciet vanuit gegaan wordt dat er kinderen of een partner aanwezig zijn. Bovendien is seksualiteit bij ouderen ook vaak een taboe, hebben juist roze ouderen vaak geen contact meer met familie en moeten ze in verpleeghuizen vaak weer terug in de kast.

Toch past geografische en planologische aandacht voor liefde, dating, relaties en seksualiteit goed binnen de culturele, emotionele, en affectieve wentelingen van het vakgebied. De ruimten waarin ons leven zich afspeelt, inclusief de geschreven en ongeschreven regels die daar gelden, hebben een belangrijke invloed op het vormen, uiten en ontwikkelen van intieme relaties. Deze ruimtelijke waarden bepalen wat voor relaties en vormen van intimiteit openlijk kunnen worden gezocht, geïnitieerd en getoond. Daarnaast kan lust en liefde juist ook allerlei ruimtelijke processen in de hand werken. Wij denken bijvoorbeeld aan een artikel van Mattias Duyves in de *Geografie* (1993) dat niet alleen de teloorgang van Amsterdamse openbare toiletten (krullen) besprak maar ook de ruimtelijke aspecten van mannenseks op de krullen. Deze seks leidde tot zeer intrigerende ruimtelijke patronen, een choreografie tussen de verschillende krullen die de hoofdstad rijk was.

De behoefte tot fysiek contact laat zich immers niet zomaar temmen

Maar behalve in enkele specifieke studies blijft de aandacht voor lust en liefde vaak impliciet, het blijft een facet van het dagelijks leven op het werk, thuis, in de sportclub of in het nachtleven. Tevens is er weinig aandacht voor partnergeweld, seksueel geweld en cybergeweld, die vaak samenhangen met ruimtelijke beperkingen. Ze vinden bijvoorbeeld plaats achter de gesloten voordeur of wanneer individuen gevangen zijn in gewelddadige situaties door een gebrek aan toegang tot veilige plaatsen. En zelfs binnen de geografie van seksualiteit blijft er weinig aandacht voor liefde, relaties en seksualiteit als belichaamde ervaringen – de aandacht beperkt zich hier veelal tot identiteiten, het identificeren van 'queer spaces' of de locaties van sekswerk, maar zelden tot het bestuderen van verliefdheid, dating, lust, geilheid, casual seks, cruising en meer, als wezenlijk onderdeel van onze emotionele, sociale, relationele levens. Dit geldt niet alleen voor onderzoeksobjecten, ook wie onderzoek doet naar lust en liefde doet dit vaak vanuit een afstandelijke, niet-lichamelijke en aseksuele positie. Dat is best eigenaardig, als je bedenkt hoe de zogenaamde 'reflexieve wending' net heeft aangetoond dat alles wat in 'het echte leven' gebeurt ook relevant is binnen onderzoek en omgekeerd.

Tegelijkertijd herinneren de coronamaatregelen ons eraan dat de publieke ruimte nog altijd overwegend gedomineerd wordt door specifieke heteroseksuele normen, ruimte is dus heteronormatief. Zo is de kernfamilie bestaande uit man, vrouw en kinderen nog vaak het uitgangspunt, overheerst een dubbele seksuele standaard van mannen als jagers en vrouwen als objecten van begeerte en seksualiteit, en wordt de openbare ruimte ongeschikt geacht voor seksualiteit. Ontmoetingen die zijn toegestaan binnen de coronamaatregelen gaan vaak uit van langdurige en stabiele monogame relaties, zoals het toestaan van huishoudens in de openbare ruimte of de beperkte contacten die de coronabubbel

in België mogelijk maakt. Deze heteronormatieve blik betekent dat sommige groepen moeilijker voor huishouden worden gezien dan andere, en een klein vast gezelschap gebaseerd blijft op stabiele vriendschaps-, familie-, en intieme relaties. Kortom, seksualiteit, liefde en dating zijn innig verweven met de vorming van de ruimten van het dagelijks leven, en de ruimte zelf zorgt voor mogelijkheden en beperkingen voor liefde, seks, en dating. Het zijn deze dubbelzinnige en innige relaties die centraal staan in het themanummer Lust en liefde.

Anders wonen?

Huisvesting, misschien wel een van de meest besproken ruimtelijke thema's, is doorspekt met relaties gebaseerd op lust en liefde. Zo zorgen demografische ontwikkelingen naar meer alleenstaanden, eenoudergezinnen, en minder kinderen voor een veranderende woningvraag. Het eerste AGORA themanummer van dit jaar presenteerde mogelijke alternatieve woonvormen als oplossingen voor de huidige wooncrisis. Echter, de nood is hoog en het zal nog wel even duren voor iedereen kan wonen op de plek en in de samenstelling die men wenst. Tot die tijd zullen jongeren langer dan gewenst thuis blijven wonen, of koppels geen geschikte samenwoningruimte kunnen vinden. Lust, liefde, en de woningmarkt hebben dus een innige relatie met elkaar, en dat beschrijft ook Faith Taylor in het eerste artikel van dit themanummer. Zij beschrijft hoe in de Londense deelgemeente Hackney de betaalbaarheid van het wonen zeer sterk onder druk staat, wat ertoe kan leiden dat partners juist té snel gaan samenwonen waardoor de privacy en het op zichzelf kunnen zijn worden gelimiteerd. Dit resulteert vaak in het uiteenvallen van relaties, wat de gemeenschapsvorming in een buurt niet ten goede komt door het ontbreken van een stabiele 'thuis' en veel onzekerheid. Wanneer de woningmarkt dwingt tot gedwongen samenwonen, heeft dit directe neerslag op zowel fysieke als emotionele nabijheid en intimiteit van bewoners.

Het gedwongen thuiszitten tijdens de coronacrisis laat dan ook velen inzien dat thuis niet altijd de beste plek is om te zijn, of dat thuis niet automatisch een plek is waar men zich ook daadwerkelijk thuis voelt. Men komt bijvoorbeeld tot de conclusie dat de kleine ruimte zonder tuin of balkon met weinig groen in de omgeving eigenlijk niet geschikt is om met meerdere personen 24 uur per dag te verblijven. Of thuis wordt een plek van eenzaamheid, bijvoorbeeld voor ouderen die niet konden verhuizen door de sluiting van de (Nederlandse) verzorgingshuizen in de laatste jaren en waarvan de kinderen of vrienden nu niet meer (mogen) langskomen waardoor ze sociaal contact verliezen. Voor anderen gaat dit echter nog verder. Voor hen is thuis een plek van angst en gevaar. Dit komt duidelijk naar voor in het tweede artikel in dit themanummer: een interview met Suzanne Bouma, werkzaam bij Atria (Kenniscentrum voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis). Daarin wordt uitgebreid stilgestaan bij huiselijk geweld en de onzichtbaarheid daarvan. Opmerkelijk daarbij is dat het woord 'huiselijk' geweld onterecht de indruk wekt dat intrafamiliaal

Anonieme kunstenaar schildert vulva's op bomen in Gent
Bron: Nika Looman

geweld beperkt blijft tot het huis. Net zoals sociale relaties zich niet beperken tot thuis, vindt huiselijk geweld wel degelijk ook plaats in de openbare ruimte.

Seks, liefde en lust in de openbare ruimte en online

Liefde en lust manifesteert zich niet enkel binnenshuis. Voor sommigen werkt thuis juist beklappend. Zo gaat Gert Hekma in op de rol die publieke toiletten spelen in het seksleven van met name homoseksuele mannen vanaf de 18e eeuw. Hij bespreekt dit mede aan de hand van de exposities en het boek van de Franse kunstenaar Marc Martin over urinoirs. Dat deze homoseks in die tijd juist niet in het private domein of thuis gebeurde, heeft natuurlijk alles te maken met het verboden karakter van niet-heteroseks. Nog steeds gaan dit soort ontmoetingsplekken niet zelden gepaard met angst en gevaar, maar blijven desondanks een toevluchtsoord. Het gaat daarbij vaak om ontmoetingen met vreemden, die tegenwoordig veel vaker digitaal worden gefaciliteerd. Zowel Sam Miles als Emiel Maliepaard gaan in op liefde, dating en seks in het digitale tijdperk en benadrukken dat ook online dating en seks niet het einde van materiële ruimte betekent. Ook hier gaat het om een wederzijdse verbondenheid en niet om twee gescheiden werelden. Locatie en nabijheid zijn juist in dating apps zeer belangrijk: het is mogelijk om online te zoeken binnen de eigen fysieke omgeving (of daarbuiten indien gewenst). Emiel gaat in op resultaten van een onderzoek naar de online ervaringen van jonge mannen die op mannen vallen en daarvoor verschillende platformen gebruiken. Daaruit komt bijvoorbeeld naar voren dat online ontmoetingen toch vaak gezien worden als anoniemer en afstandelijker, en dus dat fysieke ontmoetingen nog altijd gepaard gaan met een andere dimensie van nabijheid, maar ook met een andere onderhandeling van afstand en een diffuser onderscheid tussen privé en publieke ruimten. Toch benadrukt hij dat online dating het idee van seks en seksualiteit als privéaangelegenheden vooral reproduceert.

Liefde en lust zijn overal, maar niet overal hetzelfde

Sam Miles benadrukt dat ontmoetingen en dates met vreemden door digitale technologie worden vergemakkelijkt, juist omdat door de opkomst van digitale platformen de tussenpersoon of bemiddelaar (zoals een vriend of familielid) is weggefallen of minder belangrijk is geworden. Hierbij trekt hij parallellen met bijvoorbeeld de accommodatiesector waar het *peer-to-peer* verhuren steeds makkelijker is geworden (Airbnb), en de transportsector (Uber), waarin afspraken of deals tussen vreemden sneller (en beter) worden gefaciliteerd. Net zoals het gemakkelijker is geworden om een accommodatie te vinden, is ook het daten met vreemden steeds eenvoudiger. Dat wil natuurlijk niet per definitie zeggen dat de markt transparanter is geworden - want in tegenstelling tot bij Airbnb kennen dating apps (gelukkig) geen mogelijkheid tot het achterlaten van reviews. Dat doet echter geen afbreuk aan - zoals Sam aangeeft - het voorbij gaan aan de beperking van afstand en plaats. Zo biedt het mogelijkheden om gelijkgestemden te vinden in bijvoorbeeld rurale gebieden of minder open gemeenschappen waarin LGTBQ+ niet is geaccepteerd. Toch moeten we volgens Sam niet vergeten dat bepaalde groepen worden uitgesloten, door bijvoorbeeld gebrekkige toegang tot internet of smartphones.

Conclusie

De artikelen in dit themanummer gaan dus over de relaties tussen plaatsen en intimiteit, met als gezamenlijk doel om lust en liefde op de geografische agenda te zetten in Nederland en België. Dit themanummer propageert een kritische blik op de intieme geografie, welke enerzijds kijkt naar de mogelijkheden die verschillende ruimten bieden voor lust en liefde, en anderzijds naar de invloed van lust en liefde op ruimtelijke processen. Dit omspant thema's zoals de transformatie van thuis in een plek van oppressie voor personen in abusieve relaties tot de gedwongen intimiteiten van coronamaatregelen en almaar stijgende huisvestingskosten. Een kritische intieme geografie heeft dus lust en liefde als begin- en eindpunt. Daarom heeft de geografie nog veel te winnen door lust en liefde in al hun diversiteit serieus te nemen en vooral niet te beperken tot het heterostel dat samenwoont en later uit elkaar gaat of het exotiseren van queer spaces in de geografie van de nacht. Het wordt tijd om liefde en lust te zien als volwaardige onderwerpen in plaats van als niche of iets waarvoor we ons dienen te schamen. In plaats van daten, relaties en seksualiteit te beperken tot het privéleven, zoeken we daarom ook expliciet naar hun plaatsing in ons publieke en sociale leven. Daarmee trekken we lust en liefde uit het huis, en plaatsen hen in een breed scala aan (semi)publieke, private, en nieuwe hybride ruimten. Denk hierbij aan een date in de bioscoop, een seksafpraak in het bos, of vreemdgaan in een andere stad. Liefde en lust zijn overal, maar niet overal hetzelfde als gevolg van allerhande contexten en sociaalruimtelijke processen. Daarom kijken we ook naar intimiteit voorbij de noodzaak van fysiek contact, en de creativiteit die ontstaat wanneer men in beperkte omstandigheden invulling moet geven aan seksuele behoeften. Net zoals in ons professionele en sociale leven, maken digitale technologie en ontwikkelingen het mogelijk dat liefde, relaties, dating en seksualiteit ook in hybride en online omgevingen plaatsvinden. Voor velen leiden deze interacties vroeg of laat tot het verlangen naar een daadwerkelijke ontmoeting en intense zintuiglijke ervaringen, terwijl voor sommigen de hybride online/offline omgeving ruimte schept voor intimiteit op afstand.

In dit themanummer willen we het taboe rond daten, liefde, en seksualiteit wat verder openbreken. Lust en liefde zijn een onderdeel van onze sociale relaties en dus ook van onze ruimtelijke relaties. Wat let de geografie om deze thema's te omarmen en zo haar begrip over de ruimtelijkheid van onze samenleving te vergroten? De bijdragen die volgen verkennen deze thematiek, in de hoop een licht te schijnen over het alledaagse van seksualiteit, en de lezers over de grenzen van het heteronormatieve, het preutse, en het conventionele te laten kijken.

Literatuurselectie

- Duyves, M. (1993) De teloorgang van de 'meermansbak' en 'ontmoetingskrul'. *Geografie* 2, pp. 18-22.
- Bell, D. & G. Valentine, eds. (1995). *Mapping Desire: Geographies of Sexualities*. London: Routledge.
- De Craene, V., Zebracki, M., Vermeiren, K. (2013) "Seksualiteit in de 21ste eeuw". *AGORA*, 29 (1), pp. 4-7.

Sander van Lanen (s.van.lanen@rug.nl) is universitair docent culturele geografie aan de faculteit ruimtelijke wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. **Emiel Maliepaard** (e.maliepaard1@gmail.com) werkt als onderzoeker met als bijzondere expertise seksualiteit, seksuele diversiteit en relationele diversiteit. Allen zijn redacteur van *AGORA*. **Valerie De Craene** (Valerie.DeCraene@ugent.be) werkt als onderzoeker verbonden aan UGent en VUB voornamelijk op het thema geografie van seksualiteit. **Wesley Gruijthuisen** (wesley.gruijthuisen@kuleuven.be) werkt aan zijn doctoraat aan de afdeling Geografie en Toerisme van de KU Leuven.

ESSAY - Faith MacNeil Taylor, vertaler: Rens Jonker

VERHITTE WONINGMARKT: INTIMITEIT EN INSTEMMING

In Londen komt het regelmatig voor dat huurders door hoge huurprijzen gedwongen worden woonruimte te delen met partner of vrienden. Wat doet dit met de mensen in deze prille relaties? En welk effect heeft iemands sociaaleconomische huisvestingspositie op intieme verhoudingen en genderpatronen?

De Londense deelgemeente Hackney is een van de meest onbetaalbare plaatsen om te wonen in het Verenigd Koninkrijk. Dit wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door het enorme verschil tussen de gemiddelde huur en het gemiddeld inkomen. Van zowel de koopwoningen als huurwoningen in de private sector zijn de prijzen sterk gestegen. Deze omstandigheden op de huizenmarkt raken met name jonge mensen, die door de reële loondalingen in het Verenigd Koninkrijk hun 'ontwikkeling' richting eigen woningbezit hebben zien instorten. Zeker voor hen werpen de korte huurperiodes en hoge huurprijzen op de private markt barrières op voor het vormen van bestendige en stabiele huishoudens. Immers, waar een derde van de 40-minners in het Verenigd Koninkrijk geconfronteerd wordt met een leven lang huren in een markt die handelt in het voordeel van verhuurders, wordt een groot deel van de bevolking uitgesloten van toegang tot een eigen huis. In plaats daarvan worden huurders gedwongen tijdelijke huisvesting – en dus tijdelijke huishoudens – te vinden in de investeringsobjecten van anderen.

Momenteel is de gemiddelde huurprijs van een kamer in een gedeeld huis in Hackney ongeveer 800 Britse pond per maand, het equivalent van bijna 45% van het gemiddelde netto maandloon

in de deelgemeente. Dit bezien wordt het delen van woonruimte met een andere persoon opeens een aantrekkelijke optie om de woonlasten te verlagen. Dit geldt met name voor situaties waarin koppels een kamer delen in een gedeelde woning, maar ook als koppels of vrienden een woning zoeken met minder gedeelde voorzieningen, zoals een eenkamerappartement of studio.

Door onbetaalbare huurprijzen gebeurt het dan ook regelmatig dat mensen overhaast gaan samenwonen met een partner. Dit gaat vaak gepaard met een veelvoud aan intieme spanningen. Zoals uit mijn onderzoek naar lokale *millennial*-huurders bleek, werken marktdynamieken versnelde relatievorming in de hand, met onzekere leefomgevingen, situaties en machtsverhoudingen tot gevolg. Overhaast samenwonen leidt daarnaast regelmatig tot het beëindigen van relaties. Marktdynamieken versnellen dus de gedwongen verhuisbewegingen op de particuliere huurmarkt, waarin korte huurperiodes de norm zijn en een 'thuis' zelden langer dan twee à drie jaar hetzelfde blijft.

De verhuisbewegingen op de Londense particuliere huurmarkt zijn vanzelfsprekend voordelig voor verhuurders, want korte huurperiodes creëren kansen om de huurinkomsten te verhogen. Zodoende onthult mijn onderzoek – parallel aan analyses van

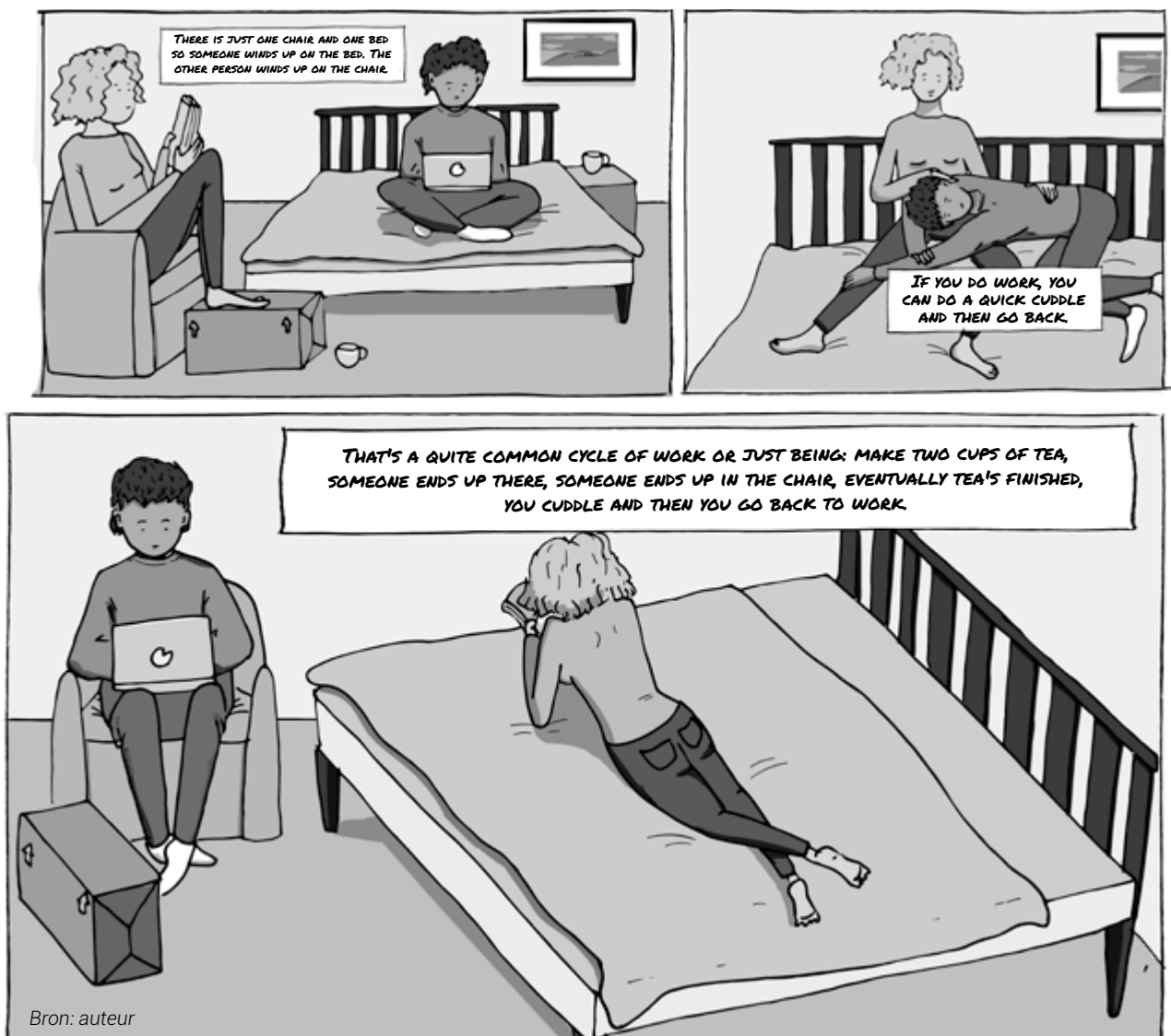
neoliberale huisvestingsinitiatieven in Londen – een relationele paradox in het hart van verhuurder-kapitalisme. Hoewel intieme relaties regelmatig overhaast worden aangegaan om een economisch huishouden te vormen dat de torenhoge huren kan betalen, bieden deze relaties minder vruchtbare grond voor het vormen van stabiele, gewortelde gezinnen die in staat zijn nakomelingen te ondersteunen, nauwere banden te vormen met de gemeenschap en lokale zorgnetwerken te versterken.

Algemeener kan gesteld worden dat de afnemende financiële draagkracht van jongere generaties de neoliberale trends weerspiegelt waarin sociale reproductie geprivatiseerd wordt binnen het gezinshuishouden. Door decennia aan bezuiniging op sociale huisvesting - dat verder werd versneld door bezuinigingen in de jaren '10 - wordt de woning herbevestigd als het voornaamste domein waarbinnen de samenleving zichzelf reproduceert. Dit heeft bovendien relationele implicaties voor de opvattingen met betrekking tot werk in het huishouden. Binnen het huishouden zorgen gender-gebaseerde verdelingen ervoor dat de huishoudelijke taken nog steeds als de verantwoordelijkheid van vrouwen wordt gezien. Daarbij komt dat afhankelijke inwonenden – waaronder volwassenen – worden ondersteund en gevoed door thuiswerkers. Dankzij de afname van vaste arbeidsbetrekkingen (en meer recentelijk, de Covid-19 pandemie) is het huis ook het domein waaruit betaalde arbeid gezocht en uitgevoerd wordt. Dus, terwijl de privatisering van sociale reproductie voortzet, worden intieme relaties steeds ingezet als een economisch middel tot levensonderhoud en vermogensopbouw: iemands 'mogelijkheden'

zijn steeds nauwer verweven met de arbeid of het kapitaal van familieleden, vrienden en met name partners.

Gedwongen fysieke nabijheid zorgde paradoxaal genoeg voor meer emotionele afstand

Deze herbevestiging van het monogame huishouden als het zwaartepunt van sociale reproductie onderstreept de voortdurende relevantie van Friedrich Engels' kritiek op het kerngezin uit 1884. Hierin claimt Engels dat de 'overwinning van privébezit' aangetoond wordt door de ruimtelijke opsluiting van menselijke relaties binnen de patriarchale monogamie. In lijn met dit sleutelargument uit Engels' betoog wijst mijn onderzoek erop dat het toenemend economische inzetten van intieme relaties zorgt voor een toename van gender-gebaseerde politieke spanningen in de woonruimte. Veertig uur aan diepte-interviews met 23 *millennial*-huurders in Hackney toont aan dat de particuliere huurmarkt *gestructureerd* wordt door geforceerde instemming met lichamelijke nabijheid en afgebrokkelde lichamelijke autonomie. Dat heeft gevolgen voor

Bron: auteur

de manieren waarop intieme relaties tot stand komen en worden onderhouden.

Het volgende deel van dit artikel verkent dit fenomeen door dieper in te gaan op de intieme spanningen die zich voordoen in de levens van twee respondenten die huren op de particuliere huurmarkt, Caitlin en Maja. Ten tijde van het interview woonden beide respondenten met hun geliefden in een gedeelde woonruimte. Hun ervaringen belichamen de uitgesproken relatie tussen het hedendaagse verhuurder-kapitalisme en de gedwongen opsluiting van intimiteit, waarbij de materiële drijfveer om zowel middelen als beperkte ruimte te delen als een demografisch en seksueel mandaat functioneert. Dit mandaat, dat wordt ondersteund door neoliberal overheidsbeleid, positioneert monogame relaties als economische eenheden, terwijl het paradoxaal genoeg hun middelen tot sociale reproductie ondermijnt door versneld samenwonen, slechte omstandigheden en de stress van dagelijks ervaren onzekerheid.

Een politieke economie van instemming

Het delen van beperkte woonruimte kan zorgen voor aantasting van de fysieke en emotionele grenzen tussen personen. Tijdens de golven van de pandemie is dit duidelijker dan ooit; het is niet alleen psychologisch en mentaal zwaarder om een quarantaine vol te houden als vierpersoonshuishouden in een eenkamerappartement zonder tuin dan in een vrijstaand huis met vier slaapkamers en tuin; vanuit epidemiologisch perspectief is het ook gevaarlijker. De Covid-19 crisis heeft de onmogelijkheid voor velen om daadwerkelijk afstand te bewaren in gedeelde woonruimte onder de aandacht gebracht. 'Onder de aandacht brengen' is hier de kern, deze problemen – inclusief veel gezondheidsproblemen – bestonden al vóór het coronavirus zich aandiende en zijn verergerd door de versnelde neoliberalisering van sociale huisvesting sinds 2010.

Mijn onderzoek wijst uit dat *consent* (het gevoel en de uitoefening van autonomie over de eigen fysieke en emotionele grenzen) in het dagelijks leven onder druk staat door versnelde samenwoning; het gevoel en de uitoefening van autonomie over iemands fysieke en emotionele grenzen. Wanneer leefruimte zowel beperkt is als gedeeld wordt met anderen, worden de mogelijkheden tot privacy, alleen-zijn en lichamelijke zelfbeschikking beknot. Caitlin was bijvoorbeeld recent een relatie aangegaan met een mede-arts in opleiding zonder eigen woonruimte in Londen. Haar nieuwe vriend verbleef vrijwel direct langere periodes bij haar in huis omdat zijn beperkte financiële middelen en een ziekenhuiswerkplek in Essex hem niet in staat stelde om tijdelijke woonruimte te betalen. Het koppel woonde in een appartement in Hackney dat Caitlin deelde met drie anderen. Tijdens onze gesprekken in maart 2018 gaf Caitlin aan dat ze zichzelf dwong meer op haar gemak te zijn met de fysieke aanwezigheid die ontstaat door het delen van een kamer, waardoor ze de emotionele relatie met haar partner versnelde:

"Ongeveer een maand geleden heb ik er enorme ruzie over gehad, omdat ik het gevoel heb dat ik die hele vrouwelijke toegeeflijke eigenschap heb. Hij kwam langs op donderdag en we deden verschillende dingen overdag of in de avond, maar toen was het zondagochtend en ik zei, 'je moet vertrekken'. Ik denk zeker dat zijn woonsituatie het tempo van onze relatie veranderd heeft. Ik merk dat ik het niet prettig vind om fysiek intiem te zijn zonder emotionele verbinding te voelen, dus heb ik de emotionele relatie versneld om meer op mijn gemak te zijn met de fysieke intimiteit"

Deze anekdote illustreert de impact van gedwongen nabijheid op Caitlin's emotionele en fysieke grenzen; zij versnelde haar gevoelens voor haar nieuwe vriend doelbewust om deze in balans te brengen met de abrupte fysieke nabijheid, ondanks haar gereserveerdheid en ongemak over het opeens delen van dezelfde kleine ruimte.

Barvrouw Maja beschrijft een vergelijkbare haast om samen te wonen met haar vriend, om hen beiden te kunnen ondersteunen. Het werk van haar partner is vrijblijvend en incidenteel, waardoor hij zich geen eigen kamerhuur kan veroorloven. Maja beschrijft hoe ze een semi-ouderlijke rol opnam in de relatie, een dynamiek die ogenschijnlijk leidde tot wrevel en boosheid vanuit haar vriend. 'Elke keer dat hij gestrest is en we beginnen te discussiëren', beschrijft Maja, 'gaat het altijd over hoe hij geen kamer wil delen, en soms wordt hij boos op mij omdat – dit is een beetje krom – ik hem zoveel ruimte laat innemen'. In tegenstelling tot Caitlin zorgt Maja's ervaring met aangetaste grenzen in gedeelde ruimte voor een afname in fysieke intimiteit met haar vriend, resulterend in een 'platonische' dynamiek met een gevoel van ongemakkelijkheid en onbehagen. Ze legt uit:

"Ik weet niet of het de dunne muren zijn die het een beetje ongemakkelijk maken. Ik weet dat er tijden zijn geweest waar we gewoon meer gespannen en gestrest waren en dan raakten we elkaar amper aan en, weet je, we lagen lepel-tje-lepel-tje maar dat was het. En ik denk soms dat onze relatie tot nu toe erg platonisch is geweest".

De pauze is om, je knuffelt en weer aan het werk

Overmatige nabijheid beperkte hier de lusten van het koppel, omdat hun ruimtelijke omgeving gevuld was met stress en spanning. Desondanks beschreef Maja manieren waarop zij en haar vriend aanraking en affectie in hun bewegingen door de kamer verweefden, die zowel functioneert als (t)huis en werkomgeving. Ze vertelt dat:

"Er is maar één stoel en een bed, dus iemand belandt op de stoel en de ander belandt op het bed. Als je aan het werk bent kun je even snel knuffelen en dan weer verder gaan. Dat is een vrij gebruikelijke werkroutine geworden, dat je twee koppen thee maakt, iemand belandt daar, iemand anders belandt op de stoel, de pauze is om, je knuffelt en dan ga je weer aan het werk".

Maja's beschrijving roept een soort dagelijks herhaalde choreografie van aanraking op; de materiële samenstelling van de gedeelde kamer – de plaatsing van meubilair, beperkte ruimte en afstand tussen hun lichamen – gaf vorm aan hun nabijheid en verlangen. Hier zorgde gedwongen nabijheid paradoxaal genoeg voor meer emotionele afstand.

Of het nu gaat om het versnellen van emotionele relaties om een slaapkamer te kunnen delen, of een uitvlucht zoeken in platonische aanrakingen in plaats van seksuele intimiteit, de strategieën van Caitlin en Maja over hun intieme relaties in krappe ruimtes worden veroorzaakt door een huurmarkt die hoofdzakelijk opereert door haar opdringing in privéruimten. Vastgoedinvesteerders zoekend naar huuropbrengsten beperken de ruimte bestemd voor sociale reproductie en vereisen tegelijkertijd dat deze sociale reproductie uitgevoerd wordt door onzekere en precare relaties binnen huishoudens.

Een gapende stedelijke ongelijkheid die ook een intieme component heeft

In haar werk omtrent intimiteit in de sloppenwijken van Delhi, pleit Ayona Datta voor een recht op de stad dat ook het recht op intimiteit omvat. Dat laatste wordt volgens Datta ontzegd door een enorm gebrek aan ruimte in sloppenwoningen. De onderkomens die Datta beschrijft zijn extremen op het gebied van formaat en ruimtegebrek. Dergelijke omstandigheden komen sterker overeen met het negentiende-eeuwse Londen dan met hedendaagse leefomstandigheden aldaar. En toch kunnen ze dienen als herinnering aan een gapende stedelijke ongelijkheid die ook een intieme component heeft, en dat de uiting van ruimtelijke schaarste door intieme relaties gepaard gaat met complexe onderhandelingen, aangetaste autonomie en soms geweld.

De oprukkende deregulering van huisvesting, verhuurderkapitalisme en koopkrachtdaling heeft onderhoudsachterstanden en overbezetting veralgemeend in de particuliere huursector van Londen. Hierdoor zijn verschillende onderkomens in de stad inderdaad teruggeworpen naar een Dickensiaanse staat. Tenslotte zijn vormen van hedendaagse financialisering van huisvesting in het Verenigd Koninkrijk functioneel erg vergelijkbaar met het huisbazenstelsel dat aanzette tot de epidemiologisch rampzalige huisvestingsomstandigheden van Victoriaans Londen – omstandigheden welke de eerste kritieken van Marx' en Engels' op de kapitalistische politieke economie inspireerden. Terwijl het verhuurder-kapitalisme in Londen dwingt tot verdichting, overbezetting en gehaast delen van huurcontracten, merken burgergroeperingen en onderzoekers een stijging van huiselijk geweld, psychische gezondheidsproblemen en verslavingen, allen problemen die Datta eveneens tegenkwam in Delhi. Cruciaal is dat beperkte ruimte en toenemende onbetaalbaarheid ervoor zorgt dat intimiteiten verstoord worden en lichamelijke zelfbeschikking aangetast wordt. Zoals Datta helder beschrijft, staat het aangetaste recht op keuzevrijheid in intimiteit inderdaad gelijk aan een aangetast recht op de stad.

Intimiteit in tijden van onzekerheid

In zijn verhandeling uit 1884 beargumenteert Engels dat volledige huwelijkse vrijheid alleen kan worden bereikt met de afschaffing van kapitalistische eigendomsverhoudingen, omdat deze verhoudingen een sterke invloed hebben op de manier waarop mensen partners kiezen en relaties onderhouden. Negentiende-eeuwse genderstereotypes daargelaten, is Engels' theorievorming van zowel heteromonogamie als kapitalisme relevant voor de empirische narratieven die in dit artikel verkend zijn. Naast de ervaringen van Caitlin en Maja duidt mijn onderzoek met *millennial*-huurders in Hackney er eveneens op dat privé-eigendomsverhoudingen zowel invloed uitoefenen op als zich

inmengen in relationele zelfbeschikking en intieme autonomie. Een van deze dimensies hangt samen met de economische imperatieven tot samenwonen in beperkte en dure ruimte. Onder respondenten die aangaven moeite te hebben om met hun vrijer samen te wonen in gedeelde woonruimte kwam een centraal thema van beperkte zelfbeschikking naar voren. In het geval van Caitlin werd het tempo van de relatie veranderd om overeen te stemmen met abrupte materiële omstandigheden. Voor Maja zorgden spanning, stress en discussie binnen een gedeelde slaapkamer voor het ontstaan van een platonische omgang waarin seksuele aanraking zeldzaam was. Cruciaal hierin is het *verlangen* dat wordt aangetast door de private-eigendomsverhoudingen, of in Engels' woorden: 'wederzijdse beïnvloeding'.

De gevolgen van de infiltratie van kapitaal tot stedelijke intimiteit en verlangen zijn niet alleen te vinden in de affectionele sfeer. De onvermijdelijkheden van een particuliere huurmarkt gestoeld op korte huurperiodes, kwetsbare rechten en hoge prijzen verweven het *werk* van sociale reproductie met het werk binnen intieme relaties, waarbij het zoeken naar loon en materieel levensonderhoud steeds vaker verbonden is met huis en haard. Bij zowel Maja als Caitlin waren hun partners materieel afhankelijk: zij (de partners) steunden op het werk, de inkomens en ruimtelijke middelen van Maja en Caitlin. Deze privatisering van sociale reproductie binnen intieme relaties omvat een van de tegenstellingen binnen het neoliberalisme, omdat het re-individualiseren van sociale reproductie door overheidsbezuinigingen leidt tot onvermijdelijke toename van interpersoonlijke afhankelijkheidsrelaties. Dit is nauw verweven met een andere tegenstelling van de ongereguleerde particuliere huurmarkt. Onder een voorwendsel van vrije keuze en flexibiliteit blijven huurders zoals Maja en Caitlin in de praktijk achter met verminderde zelfbeschikking en zelfstandigheid, en meer druk om niet alleen samen te wonen met, maar ook zorg te dragen voor hun partners.

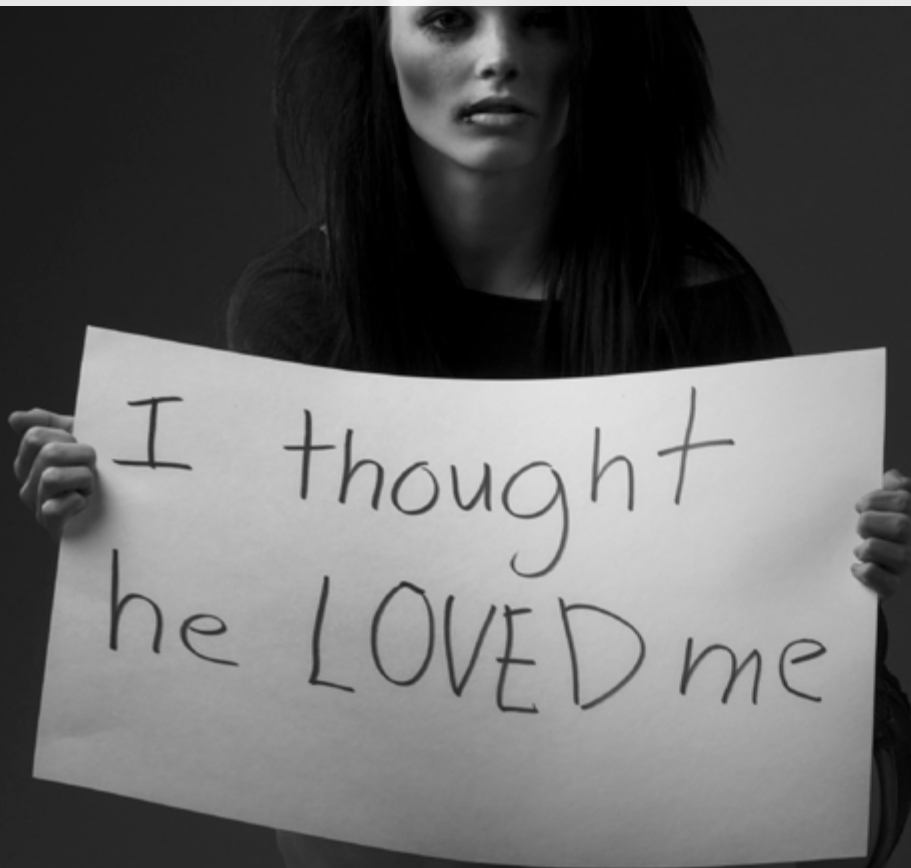
Deze reflecties roepen vragen op over de ruimtelijke samenstelling van intimiteit en hoe deze samenstelling zich verhoudt tot bredere structuren en relationele normen, specifiek in de context van toenemende economische onzekerheid in het Verenigd Koninkrijk. Economische onzekerheid beïnvloedt zowel de temporele dimensie van relaties – het tempo, de duur en de manieren waarop zij zich ontwikkelen – als de ruimtes waarin deze relaties gemaakt worden en tot uiting komen. Zoals de corona-pandemie heeft uitvergroot, zijn de ritmes en uitingen van sociale reproductie niet alleen verweven met intieme relaties bij het wegvallen van toereikende overheidsvoorzieningen, ze vinden en nemen ook plaats binnen de grenzen van de woning. In de weken en maanden na het verlopen van de overheidsrestrictie op uitzettingen in reactie op de Covid-19 crisis, staan deze woningen zelf onder druk. De potentiële daklozen crisis die hierop volgt zal ongetwijfeld zorgen dat mensen nog meer moeten leunen op partners en vrienden voor onderdak en levensonderhoud. Het opzetten van een politieke economie van intimiteit binnen de kwetsbare gedeelde woonruimten van verhuurder-kapitalisme is nooit relevanter geweest dan nu.

Literatuurselectie

- Datta A (2016) The intimate city: violence, gender, and ordinary life in Delhi slums. *Urban Geography* 37(3):323-342
- Engels F (1884/2010) *Origin of the Family, Private Property, and the State* (London: Penguin)

Faith MacNeil Taylor (Faith.Taylor@rhul.ac.uk) is een multidisciplinaire artiest en universitair docent sociale geografie aan Royal Holloway, University of London. Haar werk richt zich op de politieke economie van intimiteit en reproductie in de huursector.

INTERVIEW - Emiel Maliepaard & Suzanne Bouma

HUISELIJK GEWELD: VEILIG THUIS?

Iemands (t)huis wordt vaak gezien als een omgeving waar je jezelf kan zijn, een veilige en geborgen omgeving. Dit interview met Suzanne Bouma, expert op het gebied van huiselijk geweld, laat juist zien dat het (t)huis een gevaarlijke plek kan zijn, zelfs een gevangenis, met name voor vrouwen.

Ten eerste, hartelijk dank dat je wilt meewerken aan een interview over de schaduwkanten van "lust en liefde". Kun je kort omschrijven waar je promotieonderzoek over gaat? Bij Atria (Kenniscentrum voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis) breng ik samen met een aantal collega's de effectiviteit van de interventie *De Nieuwe Toekomst* in kaart. Deze interventie heeft als doel slachtoffers van huiselijk geweld naar werk te begeleiden. Het onderzoek geeft zicht op de werkzame mechanismen en de effectiviteit van de interventie. De vraag die dan nog open staat, is wat dan precies de waarde van werk is voor vrouwen die huiselijk geweld hebben meegemaakt.

Kun je aangeven wat jij verstaat onder huiselijk geweld? Goede vraag. Er is geen eenduidig definitie. Zo wordt de Engelse term *domestic violence* doorgaans gebruikt ter aanduiding van geweld tussen (ex)partners, maar gebruiken we in Nederland de term "huiselijk geweld" als verzamelterm voor al het geweld dat wordt gepleegd door familie en huisgenoten binnen de huiselijke kring. Denk aan fysiek geweld, seksueel geweld en psychologisch geweld, maar ook tal van controlerende tactieken, zoals (emotionele) verwaarlozing en financiële uitbuiting. Daarnaast zijn er ook nieuwe vormen van huiselijk geweld, zoals cybergeweld.

In wetenschappelijke geografische literatuur wordt het huis – iemands' "thuis" - vaak neergezet als een veilige plek voor mensen, als één van de weinige plekken die echt privé zijn en waar mensen zichzelf kunnen zijn. **Geloof je als onderzoeker op het gebied van huiselijk geweld dat het huis in veel gevallen een veilige plek is voor vrouwen?** Helaas niet, nee. We weten uit onderzoek dat 45% van de totale Nederlandse bevolking (18-70 jaar) ooit slachtoffer geweest van enige vorm van huiselijk geweld. Huiselijk geweld is de meest voorkomende vorm van geweld. De eigen woonomgeving is voor vrouwen en meisjes relatief gezien de gevaarlijkste plek, omdat plegers van geweld tegen vrouwen in veel gevallen de partner of ex-partner zijn. In Nederland is 20% van de vrouwen ooit fysiek mishandeld door een partner of ex-partner, heeft 10% seksueel geweld door een partner of ex-partner meegemaakt en is 25% het slachtoffer van stalking, veelal door de (ex)partner. Partnergeweld is dan ook in omvang de grootste vorm van huiselijk geweld. Het blijft echter vaak onzichtbaar. Dat komt enerzijds door angst, schaamte en schuldgevoelens bij het slachtoffer, maar heeft ook te maken met onze perceptie op het geweld en ons begrip van het concept "(t)huis".

Door de term "huiselijk geweld" te gebruiken, zeggen we eigenlijk: het is een probleem dat zich afspeelt in het private

domein. Een plek waar anderen zich niet mee moeten bemoeien. En daarmee blijft dit omvangrijke probleem onzichtbaar. Gezien de omvang en ernst, dient huiselijk geweld echter uit de privé sfeer gehaald te worden. Het betreft een maatschappelijk probleem, en moet op die wijze aangepakt worden.

Maar zelfs wanneer huiselijk geweld wel in de openbare ruimte is waar te nemen of door media wordt geopenbaard, blijven we het zien als een probleem in de privé sfeer. We kennen allemaal de krantenberichten over vrouwen die door hun partner of ex-partner zijn vermoord. De gewelddadige dood van de 16-jarige Humeyra, die in 2018 op het schoolplein van haar Rotterdamse school door haar ex-vriend om het leven is gebracht, heeft het hele land geschokt. In 2018 werden 43 vrouwen vermoord door mannen; veelal hun partner, ex-partner of mannen die een relatie met hen wilden. De media duiden deze moorden vervolgens niet als vrouwenmoord (femicide), maar als een "conflict in de relationele sfeer". Met andere woorden: het speelt zich af achter gesloten deuren, het is vooral een privé aangelegenheid tussen twee mensen die een intieme persoonlijke band met elkaar hebben.

Dit geweld vindt niet alleen binnenshuis plaats

Komt huiselijk geweld dan alleen voor binnen het huis? Of ook in andere semipublieke en publieke ruimten? Ook daarbuiten. Om een misverstand uit de weg te ruimen, de term "huiselijk geweld" betreft niet een verwijzing naar een geografisch entiteit, maar naar een relationele: niet het huis of iemands' thuis, maar de intieme relatie staat centraal. Het is een verzamelnaam voor allerlei fenomenen zoals oudermishandeling, kindermishandeling, (ex)partnergeweld. Dit geweld vindt niet alleen binnenshuis plaats.

Als voorbeeld een zeer ernstige vorm van partnergeweld: "intiem terrorisme". In ons dagelijks leven maken we keuzes. Vaak zijn het onbewuste keuzes op dagelijkse vragen en ruimtelijk gedrag: Hoe laat sta ik op? Wat doe ik vandaag aan? Wat ga ik eten? Wanneer spreek ik met mijn vrienden af? En soms zijn de keuzes omvangrijker, en behelzen ze de invulling van je wensen en dromen. Maar stel je nu eens voor dat al deze keuzes compleet bepaald worden door een ander. Stel je voor dat je partner bepaalt wat je gaat eten, wat je aantrekt, of je je vrienden mag bezoeken, dat je naar je werk, of überhaupt nog naar buiten gaat. De partner bepaalt jouw keuzes, zowel in de private als publieke ruimte en daarmee ook je ruimtelijke patronen. Je mobiliteit wordt minder en minder, je

*White Ribbon campagne tegen huiselijk geweld.
Bron: Clay Jones (Flickr, CC BY-SA 2.0))*

participeert minder in het werkzame en sociale leven. Uiteindelijk leidt "intiem terrorisme" wel naar een sociaal en ruimtelijk isolement, waarbij het geweld primair binnenshuis afspeelt, verborgen voor de buitenwereld. Het huis is dan allesbehalve een veilige plaats of een *safe haven*; het wordt een gevangenis, een plek van onveiligheid.

Van belang is daarom om deze tactieken van uitoefening van macht en controle voortijdig te identificeren, voordat het geweld onzichtbaar wordt. Dus terwijl het slachtoffer zich nog (deels) in publieke ruimten begeeft zoals tijdens werk, of het afspreken met vrienden. Denk bijvoorbeeld aan de tactiek van de plegers om juist ook hun partner in het openbaar te vernederen, waarmee de pleger probeert te laten zien dat iemand er echt alleen voor staat, niets waard is en dat niemand komt helpen. Dat geeft ook een belangrijk signaal af: het openbaar leven is niet aan jou besteed, mensen zitten niet op jou te wachten.

Daarnaast wordt huiselijk geweld steeds meer gecombineerd met cybergeweld: Denk aan stalking via online platforms als Facebook, in de gaten houden wat iemand zegt en doet via sociale media, uitingen van intimidatie, vernedering en dreiging via Twitter, maar ook het achterhalen van adresgegevens van een nieuwe woning of een werkadres via Google Maps en GPS-coördinaten. En wat te denken van ongewenst doorsturen van private sexy foto's of filmpjes (sexting) naar anderen via WhatsApp of het delen hiervan in allerlei digitale omgevingen. Het internet voegt, naast alle voordelen, dus nieuwe controlerende middelen toe die plegers gebruiken om hun (ex)partner te isoleren en sociaal en (dus) ruimtelijk te beperken.

Het is belangrijk om juist te letten op signalen van controlerende tactieken in publieke omgevingen (offline en online) om te voorkomen dat plegers hun slachtoffers isoleren in een ruimte die wij zo graag als veilig zien: het huis? Absoluut. Huiselijk geweld kent vele vormen en elke situatie is anders, maar kent vaak wel eenzelfde dynamiek en vergelijkbare patronen. Er is sprake van een afhankelijkheidsrelatie en machtongelijkheden (tussen mensen en vrouwen), om de macht te krijgen en/of te behouden zet de pleger controlerende tactieken in en vormen van geweld. Tevens begint het vaak "klein", totdat het escaleert. Deze cirkel van geweld herhaalt zich steeds. Fysiek en seksueel huiselijk geweld zal zich mogelijk minder voordoen in de publieke ruimte, maar psychisch en emotioneel geweld zoals vernedering, belediging, en uitingen van controle wél. Deze controlerende tactieken zijn daarom niet alleen een voorbode van escalatie, vaak zijn ze onderdeel van geweld dat binnenshuis plaatsvindt.

Literatuurselectie

- Brickell, K., & A. Maddrell (2016) Geographical frontiers of gendered violence. *Dialogues in Human Geography* 6, nr. 2, pp. 170-172.
- Goldsack, L. (1999) A Haven in a Heartless Home? Women and Domestic Violence. In Chapman, T., Hockey, J. (eds). *Ideal homes? : Social change and domestic life*. London: Routledge.
- Mallett, S. (2004) Understanding home: a critical review of the literature. *The Sociological Review*, pp. 62-89.
- Warrington, M. (2001). 'I must get out': the geographies of domestic violence. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 26, 3, 365-382.

Emiel Maliepaard (e.maliepaard1@gmail.com) werkt als onderzoeker met als bijzondere expertise seksualiteit, seksuele diversiteit en relationele diversiteit. Hij is sinds 2015 redacteur bij AGORA. **Suzanne Bouma** (s.bouma@atria.nl) is Hoofd Onderzoek bij Atria: Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis en doet promotieonderzoek naar economische zelfstandigheid van vrouwen die slachtoffer geworden zijn van huiselijk geweld.

ESSAY - Gert Hekma

GEHEIME HOMOSEKS OP PUBLIEKE TOILETTEN

Publieke toiletten hebben een belangrijke rol gespeeld in de erotische cultuur van velen, met name van mannen op zoek naar seks met andere mannen. Dit artikel bespreekt aan de hand van een expositie over seks op openbare toiletten de geschiedenis van geheime homoseks op urinoirs, secreten en krullen.

De Franse kunstenaar Marc Martin verzorgt sinds twee jaar een serie exposities over seks in publieke toiletten. Het begon in het Berlijnse Schwules Museum in 2017/8 met een groot boek *Fenster zum Klo. Hommage an den Klappensex* (Klappe is Duits voor pisbak). In 2019 volgde een tentoonstelling in Parijs waarna een vertaling van het uitverkochte Duitse boek verscheen: *Les tasses. Toilettes publiques, affaires privées*. Deze grote boeken van 300 pp. bevatten naast essays en foto's vooral interviews met mannen die pisbakken bezochten. Het Franse boek kreeg de *Prix Sade 2020*. Martin maakte ook nog een duur fotoboek genaamd *Dur Labeur* rond hetzelfde thema. De ingekorte Vlaamse catalogus bij de expo in Brussel van september 2020 lijkt een voorafschaduwing voor een volgende expositie in Nederland.

Voor zo'n expo zijn goede redenen. Allereerst valt op te merken dat op veel plekken in bijna de hele wereld publieke seks op toiletten voorkomt, bijvoorbeeld sinds de 18de eeuw in Nederland op secreten en sinds 1834 in Parijs op *vespasiennes*. Het is vrijwel exclusief mannelijk gedrag van homo, hetero en bi, al dan niet gehuwd, arm en rijk, jong en oud, alle kleuren. Homoseks van

mannen onder elkaar is meestal openbaar omdat daarvoor weinig privéruimte bestaat. Het gaat om verboden gedrag helemaal als het publiek gebeurt zoals in urinoirs en parken. Het vindt plaats op toiletten in warenhuizen, bioscopen, stations, sportfaciliteiten, gevangnissen, op scholen en universiteiten, bij benzinstations, of gewoon op pisbakken. De mannen die ze gebruiken; doen het tevens op andere publieke plekken zoals op oevers van rivieren, kanalen, meren, zeeën en op desolate plaatsen zoals in verlaten fabrieken en ruïnes. In New York bijvoorbeeld waren ontakelde pieren een plaats waar mannen elkaar vonden in de periode 1960-80.

Pisbakken

De urinoirs werden indertijd in Parijs en elders aangelegd om straatwerkers te gerieven die op straat hun behoeftes moesten doen. Omdat nu op bouwplaatsen wordt voorzien in gelegenheden om naar de wc te gaan, hebben veel steden openbare gemakken afgeschaft. Voor vrouwen zijn er zelden toiletten op straat behalve in Parijs waar nu publieke wc's voor beide geslachten

Een Amsterdamse krul
Bron: Jirka Matousek (CC BY 2.0)

zijn, soms gratis en soms betaald. Dat was vroeger ook wel het geval, bijvoorbeeld in steden zoals Berlijn. Ook vandaag zou dit in onze Vlaamse en Nederlandse steden gewenst zijn, eventueel in combinatie met andere functies: een toilet met een kiosk voor koffie, hapjes, kranten of tabak.

Die urinoirs kwamen in vele vormen en maten. Alleen om te plassen, soms om te zitten voor de grote boodschap, boven- of ondergronds, tegen een (kranten)kiosk of eettent aangebouwd, met condoom-, sigaretten- of snoepautomaten, en soms met een toezichthoudende toilet dame of -heer die betaling vroeg. Helmut Schmidt liet als burgemeester van Hamburg boven de wastafels spiegels installeren die van één kant (voor de politie) doorzichtig waren zodat ze vozende mannen op heterdaad konden betrappen. Net als de bezoekers die lampen verwijderden om de pisbakken schemerig te houden sloeg de Duitse flikkeractivist Corny Littmann die spiegels kapot omdat hij geen ongewenste voyeurs wilde. De Amerikaanse socioloog Laud Humphreys stelde zich bij zijn onderzoek in 'tearooms' (term in de VS voor pisbakken, in het VK wordt vooral de term 'cottage' gebruikt) op als een passieve bezoeker die in de gaten hield of er agenten, potenrammers of 'gewone' bezoekers de rust van vaste gasten kwamen verstoren. In Amsterdam waren er hele discussies over hoe de 'krullen' (een ander Nederlands woord voor pisbakken) eruit moesten zien en hoe de politie er toezicht op kon houden. Er kwam halverwege de vorige eeuw een regel in Nederlandse steden dat je er hooguit 5 minuten mocht ophouden en dat je op cruiseplekken niet mocht rondhangen – een regel die ook gold voor mannen die dames zochten.

Die homoseks vond buiten plaats want de betrokken mannen konden het vroeger (in de tijd dat sodomie, met name seks tussen mannen, verboden was en zwaar bestraft werd) zeker niet thuis doen omdat daar andere mensen woonden die het niet mochten weten, zoals hun gezinnen, hospita's of anderen. Zowel die seks

als de locaties waren taboe, het was dus logisch dat de mannen dat geheim hielden. Verboden op homoseks waren een stimulans voor hen om plekken in de buitenlucht te zoeken zoals dat ook gold voor ongehuwde heterostellen. Maar de seksuele lusten van mannen onder elkaar waren promiscuër dan die met vrouwen; die trouwen en houden het vaak bij één persoon. Dat geldt ook voor de meeste lesbiennes die niet zo panseksueel zijn maar het gelukkig steeds meer worden.

Die publieke seks was democratisch want iedereen mocht meedoen

Die publieke seks was democratisch want iedereen kon meedoen: alle klassen, leeftijden, kleuren en voorkeuren. Toen in Nederland vrijgezelle gastarbeiders en buitenlanders kwamen, hadden ze verschillende opties voor seks: vrijgezelle meisjes die en masse vielen voor de aantrekkelijke (Surinaamse, Arabische, Zuid-Europese en Hindoeestaanse) jongemannen, prostitutie, of homoseks. Het was een lust die rijk en arm deelden. Soms ging het om betaalde seks, maar meestal niet. Homoseks was een attractie want heteroseks kostte juist geld: voor een huwelijk, huis, kinderen of hoeren. Tegelijk hadden heterovrouwen vele redenen waarom ze geen seks wilden: ze waren ziek of zwanger, hadden geen zin, last van hoofdpijn of vaginisme (pijn bij vaginale penetratie), ze hadden morele en kerkelijke bezwaren of wilden geen anonieme seks. Dat mannen het met elkaar deden was makkelijker. Zoals een man eens tegen mij zei: op een urinoir zie je het eerst wat je elders het laatst ziet. Mannen die van hun werk kwamen gingen daarna langs zo'n plek of deden dat als ze 's avonds hun hond uitlieten. De seks was makkelijk, direct en kostte niks.

Ervaringen van bezoekers

De urinoirseks was ook leerzaam. In het boek vertelt een man dat hij bij z'n schoolgang in Parijs op en neer van huis naar gymnasium langs een tiental bakken kwam en daar de praktijk leerde en als volwassene de kennis uit zijn jeugd een leven lang toegepast. Dat zal voor meer jongens gelden. Verboden goed gedijt goed. Bij veel relaties waren jonkies betrokken die nog geen seksuele keuzes hadden gemaakt. In Nederland bezocht Hans van Maanen al op zijn tiende urinoirs. In de VS waren schrijver Edmund White en kunstenaar David Wojnarowicz er vroeg bij. Als je geen voorlichting krijgt ga je die zelf zoeken.

We denken nu vaak in termen van homo en hetero, maar op een pisbak speelde dat niet zo. Hetero's vonden vrouwelijke mannen wel geil en homo's vielen vaak op stoere arbeiders, of die heren wilden gewoon geile seks. Hoewel het idee is dat seks op krullen anoniem en zonder woorden is, maken de interviews die opgenomen zijn in het boek duidelijk dat het mischien vaak zo gaat, maar niet altijd. Op pisbakken ontstaan liefdes, relaties en vriendschappen en spreken de mannen met elkaar. Seks kan persoonlijk en intiem zijn. Op sommige plekken ontstaat ruimte voor bijzondere wensen. Zo schreef Maurice van Lieshout niet over een urinoir maar over de parkeerplaats Het Mollebos langs de A12 bij Utrecht waar leeren SM-liefhebbers hun kinky interesses deelden. In Parijs waren een oude legerplaats in het bos van Verrières en de oevers van de Seine bij Gare d'Austerlitz locaties waar die voorkeuren afgetast werden en op een weiland in het noorden van de stad ontmoetten Arabische mannen elkaar. Het was een rijke en diverse sekscultuur voor de heren der schepping.

Ontmoetingsplekken zoals urinoirs en andere publieke plaatsen, dienden het homoplezier van mannen maar omwille van verbod en taboe waren ze naast geil ook gevaarlijk. De politie en, vaker, vergramde burgers traden er op tegen personen die lust zochten; ze arresteerden of beroofden hen, of pleegden geweld en zelfs moord. Het waren, en zijn, geen veilige locaties. Maar de dreiging van geweld maakt(e) het ook spannende plekken net zoals de viezigheid en stank op de toiletten ze van ongewenste tot aantrekkelijke situaties maakten en maken voor de bezoekers. De eventualiteiten van het leven konden dus positief en negatief ervaren worden. Bij mijn onderzoek naar homomoorden in Nederland vond ik tot dusver meer dan 100 gevallen sinds 1955 op cruiseplekken, waaronder zowel moord door schandknepen (jongens die tegen betaling met mannen seks hebben), als partnerdodingen. *Black lives matter* maar dat geldt ook voor homolevens die al te vaak worden bedreigd – denk aan de sodomievervolgingen in de Republiek van de 18de eeuw die vele onschuldige slachtoffers maakten.

De meeste van deze thema's komen aan de orde in de boeken van Marc Martin: de geschiedenis, het privégebruik van publieke ruimtes, het democratische en diverse gehalte, de parfum van het verbod, de grens tussen de genders, de wet en de arrestaties, hygiën(ism)e, en de veranderingen in deze cultuur. De sodomieten gingen op secreten, houten stellages onder bruggen, om hun behoeftes te doen en tevens sekspartners te ontmoeten. Toen was de gracht het riool; later ontstonden schonere pisbakken dankzij riolerings- en waterleiding. Die urinoirs hadden hun gouden tijd van 1880 tot 1980 en zijn nu vaak verdwenen. Vandaag zijn er bijna 300 cruiseplaatsen in Nederland die homo's en steeds meer hetero's gebruiken; zeker in deze coronatijden nu sauna's, donkere kamers en seksclubs dicht zijn.

Instellingen die ook weer aan het verdwijnen zijn en op hun beurt plaatsmaken voor apps zoals Grindr en BullChat. Publieke seks is in de meeste landen nog steeds verboden. Toch bood en biedt het homo's bijzondere kansen van plezier voorbij de dictaten van de heteronorm. Het bezorgt ook jongeren de lol van seksuele vrijheid op plaatsen waar controle van ouders, school en anderen afwezig zijn, plekken waar ze experimenteren met gender en seksuele opties waar elders geen ruimte voor is. De corona-crisis biedt kansen voor ecologische oplossingen zoals minder consumeren en meer seksuele genietingen die de maatschappij voorbij ideeën van familie, monogamie en coïtale seks brengen. Misschien bieden publieke toiletten en andere cruiseplekken opnieuw een goede mogelijkheid voor divers en anoniem plezier voor alle genders en voorkeuren en kan het een bouwsteen zijn voor een rijke erotische cultuur, die ondanks een seksuele revolutie nog maar deels werd gerealiseerd.

Literatuurselectie

Martin, M. (2020) *Les tasses*; expo Lavallée, Brussel: 2020. Vlaamse catalogus. Parijs: Agua.

Gert Hekma (g.hekma@contact.uva.nl) was sinds 1984 (gepensioneerd sinds 2017) docent aan de UvA, eerst voor homostudies en vervolgens voor gender en seksstudies, en schreef over onderwerpen rond homo/seks in verleden en heden in populaire en wetenschappelijke publicaties zoals *The Pursuit of Sodomy, Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* en *ABC van de perversies*.

Publieke seks is in de meeste landen nog steeds verboden

Erotische cultuur: verleden en toekomst

Een ander element van de pisbakken is de kunst die met, in en om deze instituties werd gemaakt door architecten en andere kunstenaars, en door gebruikers die er teksten, graffiti, reclames en plaatjes achterlieten. In zijn Nederlandse catalogus behandelt Marc Martin enkele onderwerpen: toiletmuren die spreken; de verschillende lagen van relieken, verf, sperma, graffiti, schrijfsels (palimpsesten) die de muren decoreren; het grauwe groen van de bakken als dragers van hoop en ziekte zoals seksuele vrijheid en Aids; de blikken die mannen werpen; de vooroordelen die over deze ruimtes bestaan; de *glory holes* of gloriegaten waarvan de glorie de lul was die erdoor stak voor anoniem seksgebruik; de toiletdames die de dubbeltjes incasseerden; de *tearoom tracks* naar het werk van voornoemde Laud Humphreys over het versieren dat er gebeurt. Kortom een rijk boek dat ook een aanzet van de *Klappenkunst* bevat.

Het Duitse boek *Graffiti für Vespasian. Die Kunst im Pissoir* van Wilfried Eigeltinger (Berlin, Rosa Winkel: 1983) uit de nadagen van die cultuur biedt meer informatie over de inscripties van dat geheime leven. Het ging om een levendige cultuur die met de afbraak van de urinoirs in vele landen verdwenen is hoewel van het cruisen belangrijke relictien zijn overgebleven. Het is een wereld die vervangen is door parken en andere publieke plekken, en later door kroegen, sauna's, seksclubs en boekwinkels.

LUST EN LIEFDE: ONLINE DATING

Liefde, lust en romantiek. Onderwerpen waar binnen de geografie nog weinig over wordt gesproken. Is het schaamte? Durven we dit niet te bestuderen? Of weten we niet hoe? In dit artikel neem ik je mee in de wereld van online dating. Met andere woorden: *let's get digital*.

Online dating

Rond de eeuwwisseling begonnen geografen zich te verdiepen in de geografie van internet en technologie. Destijds spraken zij over *cyberspace* als een totaal nieuwe, niet-materiële wereld, die parallel was ten opzichte van de echte wereld. Zo was *cyberspace* een mooie uitkomst voor niet-heteroseksuele personen om gelijkgestemden te ontmoeten in een wereld 'zonder heteronormativiteit' (bepaalde dominante heteroseksuele normen, zie ook AGORA 29-1: themanummer seksualiteit), en sowieso was het internet een wereld waarin mensen vrijuit – zonder beperkende normen en structuren uit de sociale wereld – liefde, lust en romantiek konden ontdekken.

Tegenwoordig weten we dat de digitale wereld geen parallel universum is met eigen normen en waarden die compleet losstaan van de materiële wereld. Sociale normen – gendernormen, uiterlijke normen, seksuele normen etc. – die we in onze materiële omgevingen (re)produceren zijn vaak ook gewoon online terug te vinden. Dit is geen verrassende conclusie, want we internaliseren normen en waarden uit onze alledaagse (sociale) leven en die

spelen vaak een rol in ons denken en doen, in ons gedrag en communicatie. Ook in online omgevingen. Geografen die zich focussen op de verhoudingen tussen online en materiële ruimten, concluderen tegenwoordig dat er hybride vormen ontstaan van digitale en materiële werelden en ervaringen. Dit betekent ook dat onze romantische en seksuele levens en ervaringen ontstaan in interacties tussen materiële en digitale omgevingen. Niet verrassend is dit ook één van de kernuitgangspunten van een belangrijk boek van seksueel geografen Catherine Nash en Andrew Gorman-Murray genaamd *The Geographies of Digital Sexuality*. Zij spreken in de inleiding over "nieuwe technologie" als overkoepelend begrip voor alle software en hardware die ontwikkeld is in de eenentwintigste eeuw, variërend van het internet zelf, wifi, digitale (en sociale) media, apps, et cetera.

Online dating is het voorbeeld bij uitstek om die hybridisatie te bespreken. Hoewel online dating in verschillende vormen bestaat kun je heel simpel stellen dat het internet en digitale technologie vooral een faciliterende rol spelen in het bij elkaar brengen van mensen voor dates, seks of andere vormen van intimiteit. De

Tinder is een van de vele apps om lust of liefde te vinden.
Bron: Itmostt (CC BY 2.0)

manier waarop hangt overigens sterk af van het specifieke platform en de daarbij horende doelgroep(en): Lexa, SecondLove en Fetlife (een sociaal netwerk voor BDSM-, fetisj- en kinkliefhebbers) functioneren allemaal op hun eigen manier. Sommige onderzoekers spreken over "codes" als combinatie van sociale regels als normen, ik spreek liever over scripts die aanwezig zijn: hoe gaat het eraan toe? Welke acties volgen elkaar op? Hoe word je geacht te reageren op acties? En wat is acceptabel en wat niet? Daar waar codes vooral over sociale regels en normen gaan, gaan scripts breder in op intrapsychische (persoonlijke), interpersoonlijke en culturele context (o.a. normen) zoals beschreven in *sexual script theory*.

De opkomst van smartphones hebben ervoor gezorgd dat online dating overal is

De opkomst van smartphones heeft ervoor gezorgd dat online dating echt overal is. Het hoeft niet meer in het internetcafé of achter een computer of laptop, maar kan gemakkelijk via apps op de smartphone. Apps als Tinder, Grindr en Happn – de meeste van jullie zullen wel bekend zijn met één of meerdere van deze apps – hebben ervoor gezorgd dat je op elk moment van de dag contact kan zoeken met anderen: thuis, op school, op werk, in het openbaar vervoer en ga zo maar door. Door de opkomst van gps-technologie kan je bovendien gemakkelijk zoeken naar mensen die in je omgeving zijn. Zo krijg je bij de app Happn zelfs een melding wanneer een match binnen een bepaalde straal in de buurt is. Concluderend: dating is dus altijd binnen handbereik, en de plek waar men elkaar "ontmoet" en met elkaar date wordt diffuser: het kan overal.

De praktijk

In 2017 heb ik voor Rutgers onderzoek gedaan naar ervaringen met online dating van jonge mannen (18-25 jaar) die (ook) op mannen vallen. Dit onderzoek was vooral bedoeld om de scripts te identificeren van online dating platforms die deze jongeren gebruiken. Te denken valt aan apps zoals Grindr en Tinder, maar ook Growlr en Scruff, en websites als gay.nl en BullChat. Natuurlijk heeft elk platform zijn eigen script – en soms twee scripts: één voor het zoeken naar (snelle) seks en één voor het zoeken naar relaties.

Online dating begint dus bij het installeren van een app of het aanmelden bij een dating website. Als je Grindr opent kom je direct uit bij een raster met foto's van andere gebruikers, als je op deze foto's klikt kun je meer info over de persoon zien en kan je iemand (snel) een berichtje sturen. Deelnemers aan dit onderzoek – en aan andere onderzoeken naar online dating apps voor mannen die (ook) op mannen vallen – spraken over een "vleesmarkt" vanwege de nadruk van deze app op foto's en uiterlijk van de leden. Je komt dus in feite uit op een online marktplaats van lichamen (vaak torso's, soms een stijve penis, en soms een persoon in normale kleding) waar je kan selecteren in wie je geïnteresseerd bent. Met name bij deze eerste twee categorieën weten/denken mensen snel dat ze uit zijn op seks, terwijl wanneer er meer sociale foto's worden gebruikt dit wordt ervaren als mensen die op zoek zijn naar bijvoorbeeld sociaal contact of een date.

Je zou kunnen zeggen dat een applicatie als Grindr een mooi voorbeeld is van een omgeving die losstaat van de materiële werkelijkheid en ervaring, maar dat is niet zo. Stel je bent

opgewonden, je verveelt je, of je hebt gewoon zin om iemand te ontmoeten voor seks: je moet nog altijd eerst het gesprek aangaan op de app voordat je daadwerkelijk met iemand kan afspreken. Daarmee krijgt de app dus een faciliterende functie: het brengt mensen die fysiek in verschillende ruimten zijn – maar mentaal vaak wel in dezelfde ruimte – samen op de app. Je benadert iemand, voert vaak een kort gesprek (zeker bij seksdates zijn het functionele gesprekken: wat wil je? Wat zijn je voorkeuren? Ben je top of bottom? Kun je ontvangen of verplaatsen? Etc.) dat begint in de app en zich vervolgens vaak verplaatst naar bijvoorbeeld WhatsApp, voordat men elkaar ontmoet in een fysieke ruimte om vervolgens fysiek, mentaal en emotioneel nog dicht bij elkaar te komen – oftewel om seks te hebben (vaginaal, anaal, oraal, manueel of een combinatie ervan. Niet elke seksdate draait om vaginale of anale seks).

Niet alle dates op Grindr zijn natuurlijk seksdates – er zijn ook mensen op zoek naar sociale contacten met gelijkgestemden, of bijvoorbeeld naar een relatie. Het visuele aspect speelt ook in dit script een belangrijke rol, maar de communicatie is dan weer vaak minder 'kort en krachtig'. Het wordt gewaardeerd wanneer iemand moeite doet om iemands online profiel te bekijken – bij sommige online dating apps zijn deze profielen ook verbonden aan iemands Facebook zodat je een beter beeld van iemand kan krijgen – en interesse te tonen in de persoon. Als je iemand benadert helpt het om iets te zeggen over iemands hobby of interesse, om zo het ijs te breken en te laten zien dat je oprecht geïnteresseerd bent in de persoon. Niet zelden wordt er binnen dit script meerdere keren gesproken via WhatsApp of een soortgelijke app en wordt er gebeld voordat mensen elkaar in fysieke omgevingen ontmoeten. Wellicht leuk om te vermelden is dat meerdere deelnemers aan het onderzoek zeiden dat heteroseksuelen Tinder vooral gebruiken als Grindr, maar dat homoseksuelen Tinder vooral als een 'theekransje' gebruiken.

Afstand/nabijheid

Het internet als geheel wordt regelmatig gezien als mechanisme voor 'the death of distance'. Je zou kunnen beargumenteren dat dit ook geldt voor online dating: het brengt namelijk mensen samen, ook online, die in verschillende ruimten zijn. Je kan in principe

Grindr: populaire app voor mannen op zoek naar mannen.

Bron: Isaac "AYE MIRA" Sanchez (CC BY 2.0)

vanuit Nederland met iemand daten in Australië – wellicht niet praktisch om elkaar daadwerkelijk fysiek te ontmoeten, maar door verbale communicatie en bijvoorbeeld *sexting* (het uitwisselen van sexy/seksuele berichten, foto's, filmpjes etc.) kan je ook samenkomen of de lust bedrijven.

Voor deelnemers aan het onderzoek lag dit echter toch complexer. Online dating – elkaar online ontmoeten – wordt toch gezien als 'iets anders', als anoniemer en met meer afstand. Zo vertelde één jongeman dat hij het liefst mensen online ontmoet om zo een band op te bouwen en dat hij het lastig vindt om met mensen die fysiek in de buurt zijn af te spreken. Een volgende man gaf aan dat hij makkelijker iemand online benadert omdat een afwijzing minder hard aankomt via een dating app dan bijvoorbeeld in de kroeg. Een derde man zei dat hij het moeilijk vond om iemand die voor de deur stond – en er toch wat minder aantrekkelijk uitzag dan op de foto's – af te wijzen en geen seks met hem te hebben. Kortom: lichamelijke nabijheid geeft een andere werkelijkheid, een andere ervaring voor deze jongeren. Zij ervaren de *death of distance* niet, integendeel.

Er wordt dus een onderscheid gemaakt tussen digitale interacties en interacties in de fysieke nabijheid. Voor een groot deel zal dit te maken hebben met de intensere emoties die er spelen in fysieke ontmoetingen: bijvoorbeeld zenuwachtigheid, onzekerheid, maar ook positievere emoties als opgewonden en geil zijn. Elkaar zien, horen, ruiken, proeven en voelen geeft toch een andere dynamiek dan de digitale ontmoetingen. Een Britse geograaf, Gavin Brown, heeft een twaalf jaar geleden een artikel geschreven over fysieke ontmoetingen waarin hij vanuit een assemblagetheoretisch perspectief mooi de rol van zintuigelijke (maar zeker ook ruimtelijke) aspecten bespreekt van fysieke ontmoetingen tussen mannen voor seks (dan wel op publieke toiletten): *Ceramics, clothing and other bodies: Affective geographies of homoerotic cruising encounters*. Elke ervaring is anders en wordt bepaald door de specifieke assemblage waar men zich in bevindt, maar de zintuigelijke ervaring vormt de kern voor mensen hun ervaring en gedrag.

Interessant is in dit opzicht ook dat in de meeste online dating scripts voor seksdates mensen in online communicatie vooral praten over (seksuele) wensen, en pas bij fysieke ontmoetingen over (seksuele) grenzen. De wensen worden verder vooral verbaal uitgesproken op de platformen in chats of op profielen.

Sexting: verwevenheid van materiële en online ruimten.
Bron: Mario Antonio Pena Zapatería (CC BY-SA 2.0)

Wat het aangeven van grenzen betreft gaat men meestal uit van lichaamstaal tijdens de fysieke ontmoetingen. Dat dit niet altijd werkt wordt bijvoorbeeld duidelijk wanneer een man online aangeeft dat hij veilige seks wil hebben, maar wanneer het spel der lust wordt gespeeld hij toch onveilige seks heeft omdat het anders de 'magische sfeer' verbreekt. Dit voorbeeld is vrij typisch voor het vrij rationeel aangeven van wat je wilt wanneer je nog met iemand online praat, maar wanneer de zintuigelijke ervaringen zo intens worden, nemen emoties het over van de ratio.

Digitale omgevingen lijken dus anoniem en afstandelijker dan materiële omgevingen

Digitale omgevingen lijken dus anoniem en afstandelijker dan materiële omgevingen. Wanneer worden digitale omgevingen minder anoniem en ervaren de gebruikers minder afstand? Foto's, filmpjes en beeldbellen maken online dating minder anoniem. Het visuele aspect, elkaar kunnen zien, zorgt voor meer emoties, meer gevoelens, meer 'leven'. In het bijzonder gaat het om sexy of naaktfoto's en allerlei sexy of erotische filmpjes die ervoor zorgen dat online dating meer gaat leven: emoties worden opgewekt, beleefd en uitgeleefd. Niet verrassend concludeerden we in het onderzoek dat foto's en filmpjes eigenlijk de brug zijn tussen het anonieme en digitale enerzijds, en de materiële en de belichaamde realiteit anderzijds; ze zijn het perfecte bindmiddel voor de verwevenheid van online en materiële omgevingen. Sexting hoeft trouwens niet alleen een middel te zijn om elkaar te verleiden om te gaan daten, maar kan ook het doel zijn van online dating: door het uitwisselen van foto's, filmpjes en verbale communicatie elkaar seksueel bevredigen. Dit kan variëren per persoon, of zelfs per omstandigheid. De ene keer wil je dit, de andere keer iets anders.

Het fysiek ontmoeten gebeurt bij seksdates vaak in private omgevingen

In de huidige COVID-19 tijd is afstand houden belangrijk, toch blijven mensen op zoek naar nabijheid, naar intimiteit en contact met anderen. Het is lastig, zo niet onmogelijk om elkaar spontaan te ontmoeten in de kroeg, op het terras of bij de sportclub. Dit heeft er echter niet voor gezorgd dat dating voor veel mensen op een laag pitje staat. Er verschijnen de laatste tijd verschillende berichten in de media over hoe mensen digitaal afspreken om zo toch liefde, romantiek, en lust te beleven. Bij zulke ontmoetingen is seksuele interacties (*sexting*) niet per se het doel, maar kan het ook gaan om samen te komen, eten of wijn te drinken om zo toch intimiteit en gedeelde ervaringen te creëren. Beeldbellen via telefoon of computer heeft hier een belangrijke rol in. Het verbindt letterlijk mensen in verschillende ruimten en het audiovisuele aspect zorgt voor een intensere en bredere zintuiglijke ervaring, en daarmee contact, vergeleken met alleen maar chatten.

Privé/publiek

Nu hierboven uitgebreid gesproken is over de tweedeling afstand/nabijheid is het ook belangrijk om met een geografische blik te kijken naar de omgevingen waar mensen elkaar ontmoeten. Zijn dat privé, semipublieke en/of publieke omgevingen? Seksueel geografen als Nancy Duncan en Gill Valentine hebben meermaals geconcludeerd dat seks, seksualiteit en relaties vaak worden beschouwd als een privéaangelegenheid: het hoort thuis in het huis en het liefst in iemands slaapkamer. Het is iets tussen twee personen en je moet anderen er niet mee lastig vallen (zie o.a. de artikelen van Hekma en van Maliepaard & Bouma in dit themanummer). In het openbaar intimiteit tonen wordt snel gezien als onzedig of klef. Dit idee – wellicht kunnen we zelfs spreken van een discours want het wordt door velen omarmd en gereproduceerd – gaat dus uit van een scheiding tussen publieke ruimten (zedig gedrag) en private ruimten waarin seksualiteit wel een rol mag spelen.

Daar waar mensen voorheen (lees: in meer traditionele dating scripts) elkaar over het algemeen in fysieke nabijheid ontmoetten in publieke of semipublieke ruimten – denk aan in de kroeg, studentenvereniging of op de werkplek – is dat bij online dating vaak anders. Bij Tinder bijvoorbeeld is er sprake van een privésetting, want je ontmoet elkaar pas door te *swipe* en als er een match is (één-op-één). Op Grindr, zoals we al eerder zagen, ontmoet je lichamen (en de personen daarachter) in een raster, en bij een seksplatform zoals BullChat ontmoet je 'namen' in een rijtje (vaak geen foto's). Met andere woorden, in semipublieke omgevingen waar meerdere gebruikers actief zijn. De gesprekken vinden bij BullChat en Grindr echter wel gelijk plaats in een privésetting, namelijk één-op-één, afgeschermd van anderen. Het fysiek ontmoeten gebeurt bij seksdates vaak in private omgevingen (lees: bij iemand thuis) en in mindere mate in semi(openbare) ruimten zoals bij een parkeerplaats, bos of recreatieterrein. Seks en seksualiteit blijven ook in het tijdperk van online dating vooral fenomenen die in private ruimten plaatsvinden. Bij meer sociale dates of dates die gericht zijn op relatievorming vinden de ontmoetingen meer plaats in (semi)publieke omgevingen zoals een terras, bioscoop of een cafeetje, wat dus wel weer overeenkomt met 'traditionele' vormen van dating. We kunnen dus concluderen dat online dating het voornoemde discours over seks en seksualiteit als privéaangelegenheden vooral reproduceert.

Een complicerende factor hierbij is natuurlijk wel dat bij bepaalde online dating applicaties er een GPS functie is die je kan instellen. De kans dat je een medegebruiker tegenkomt in je alledaagse leven is dan ook zeker aanwezig. Dat kan vanzelfsprekend leuk zijn, maar wellicht ook ongemakkelijk als je diegene hebt afgewezen (of afgewezen bent) of wanneer je nog niet open bent over je seksuele voorkeuren/identiteit. Bij een app als Happn krijg je, zoals eerder benoemd, zelfs een melding als iemand heel dicht bij je in de buurt is. Dit – samen met het feit dat je door de smartphone op elke plek actief kan zijn op dating platforms – maakt de scheiding tussen privé en (semi)publieke ruimten nog diffuser.

Conclusie

Online dating is een logisch gevolg van de opkomst van het internet, en de verdere ontwikkeling van digitale technologie (software en hardware), waardoor een steeds groter deel van onze sociale en werkzame levens zich afspelen in digitale omgevingen of verweven zijn met internet en digitale technologie. Het is dan ook evident dat dating, romantische relaties, en seks verweven zijn in online omgevingen en materiële ruimten. Niet alleen voor jongere generaties die opgroeien en meegroeien met al deze technologische ontwikkelingen, maar ook 'oudere' generaties omarmen de smartphone. Mede door het functionele karakter van online dating apps en het veelvuldig gebruik van foto's en filmpjes ontmoeten mensen elkaar niet meer zoals vroeger eerst in publieke ruimten, maar in hybride online-materiële ruimten. De ervaringen via apps en websites zijn ook hybride: enerzijds afstandelijk door de afwezigheid van face-to-face contact, anderzijds dichtbij door het uitwisselen van foto's en filmpjes. Toch maken de gebruikers onderscheid tussen fysieke en digitale ontmoetingen; de factor fysieke nabijheid en de intensere zintuiglijke ervaringen moeten niet onderschat worden.

Tot slot, daar waar Olivia Newton John ooit zong over *let's get physical*, en deze introductie begon met *let's get digital*, moeten we eigenlijk concluderen dat online dating juist spannende samensmeltingen veroorzaakt, ook wat betreft de geografie van liefde, relaties en seksualiteit.

Literatuurselectie

- Cockayne, D. & Richardson, L. (2018). Queering code/space: the co-production of socio-sexual codes and digital technologies. *Gender, Place, and Culture*, 24, 11, 1642-1658.
- Miles, S. (2017). Sex in the digital city: location-based dating apps and queer urban life. *Gender, Place, and Culture* 24, 11, 1595-1610.
- Nash, C.J., & Gorman-Murray, A. (2019). *The Geographies of Digital Sexuality*. Cham: Springer.
- Timmermans, E. (2018). From swiping to casual sex and/or committed relationships: Exploring the experiences of Tinder users. *The information society* 34, 2, 59-70.
- Van Lisdonk, J., Maliepaard, E., Oostrik, S., & Vermey, K. (2017). *Weinig om het lijf? Ervaringen met online dating van jonge mannen die seks hebben met mannen*. Utrecht: Rutgers.

Emiel Maliepaard (e.maliepaard1@gmail.com) werkt als onderzoeker met als bijzondere expertise seksualiteit, seksuele diversiteit en relationele diversiteit. Hij is sinds 2015 redacteur bij AGORA.

DIGI-DATE OF FYSIE-DATE?

Niets ter wereld gebeurt in een vacuüm: er is steeds een 'waar' en 'wanneer'. Liefde, seks en daten zijn hier geen uitzondering op. De locatie van de eerste ontmoeting, de bar waar de eerste date plaatsvindt – zelfs de slaapkamer – zijn geografische gegevens. Tegelijkertijd gebruiken we meer en meer onze smartphones als matchmakers voor onze nieuwe relaties. Wat is dus de rol die digitale technologie speelt in deze sociaalruimtelijke ontmoetingen?

Mijn eigen onderzoek draait precies rond deze vraag. De ongeken- de groei van online dating technologie, mogelijk gemaakt door de verschuiving van statische naar mobiele digitale toestellen zoals smartphones, betekent dat de zoektocht naar seks, relaties of vriendschappen vandaag de dag gebeurt via digitale technologie. GPS-gebaseerde apps zoals Grindr, Tinder en Match.com gebruiken gesofisticeerde algoritmes om potentiële matches te zoeken, sorteren en filteren. Deze producten behelzen ook een grote en steeds groeiende economische opportuniteit: in een recent artikel in *The Guardian* schatte men dat de wereldwijde dating app-markt 12 miljard dollar waard is. Van *hookups* tot huwelijken, er is een breed scala aan producten die ons helpen om te zoeken naar *The One... of The One Right Now*.

Wanneer het gaat over online seks en daten, loopt academisch onderzoek nog steeds achter op de realiteit. Dit betekent niet dat intieme ontmoetingen met onbekenden niet sinds jaar en dag via technologie gearrangeerd werden. Van 'eenzame zielen'-advertenties in kranten tot online chatrooms, technologie wordt al lang ingezet voor liefde en seks. De benodigde tijd om deze

ontmoetingen te doen plaatsvinden en de efficiëntie waarmee technologie deze taak helpt uitvoeren zijn exponentieel gestegen, aangestuurd door een bredere culturele trend die ik beschouw als 'zelf-prestatie'. Dat is een vorm van zelf-monitoring voornamelijk aanwezig bij millennials en generatie Z, waarbij men aangemoedigd wordt om zichzelf onophoudelijk te evalueren op manieren die efficiëntie, opportuniteiten en perfectionisme bevorderen. De manier waarop we apps gebruiken omwille van hun beloofde efficiëntie in het helpen vinden van partners, en hoe we onszelf vermarkten in pogingen om de zoektocht te bevorderen, verschillen in essentie niet van andere manifestaties van deze druk tot 'zelf-prestatie'.

Ondertussen is er veel geschreven over hoe mensen elkaar 'ontmoeten', maar er is meer om over na te denken als het gaat over hoe mensen elkaar 'in het echt' ontmoeten na een digitale eerste kennismaking. Het meeste onderzoek dat ontmoetingen bestudeert, focust op spontane en *face-to-face* ontmoetingen. Toch is er een hele reeks van scenario's waarbij digitale technologie menselijk contact faciliteert. Academici zoals Hobbs, Shield en

andere, hebben uitstekend werk gedaan rond computerdaten en meer recent rond smartphone-ontmoetingen. Maar we kunnen nog meer intrigerende ideeën naar voren brengen wanneer we ruimer exploreren 'met wie' en 'hoe' we afspreken wanneer we apps gebruiken om online kennismakingen te combineren met offline afspraakjes.

Dating apps en ontmoetingen tussen onbekenden

Specifiek heb ik nagedacht over de impact van digitale technologie op de geografie van ontmoetingen. Ik begon hierover te praten met mijn vriend en voormalige doctoraatsbegeleider Dr. Regan Koch, aangezien hij verschillende soorten stedelijke 'ontmoetingen' onderzoekt: uit eten gaan, gastvrijheid en overnachtingen. Toen ik aan het nadenken was over de nieuwe vormen van intimiteit die dating apps creëren en me afvroeg wat we zouden ontdekken wanneer we deze nieuwe manieren van ontmoeten onderzoeken, was Regan aan het nadenken over Airbnb en Uber, en hoe mensen verschillende ideeën hebben over de 'vreemde' wanneer ze onbekende personen ontmoeten via deze online platformen. Het resultaat van onze discussies werd een gezamenlijk geschreven artikel, tot stand gekomen tijdens de voorbije twee jaar (werkelijk een liefdeswerk!) en recent gepubliceerd, *open access*, in *Progress in Human Geography*. We hopen dat het productieve gesprekken stimuleert over de geografie van ontmoetingen, en bijdraagt aan de discussie over hoe we intimiteit beleven op verschillende plaatsen en in verschillende tijden.

Deze platformen faciliteren ontmoetingen die het omgekeerde zijn van spontaan

In dat artikel ontwikkelen we de idee van 'intimiteit met onbekenden' als een 'potentiële productieve vorm van ontmoeting'. Ons argument is niet dat mensen per se meer of minder comfortabel geworden zijn met het gezelschap van onbekenden. We stellen wel dat onderzoekers van thema's zoals ontmoetingen en sociale verbinding te vaak de centrale rol van digitale technologie in grote delen van het hedendaagse publieke leven negeren. We gebruiken twee case studies, enerzijds dating apps en anderzijds deeleconomie-apps (zoals Uber en Spareroom.com). Neem bijvoorbeeld Airbnb: het is nu alomtegenwoordig in vele landen, maar verblijven in een logeerkamer of volledig appartement van iemand die je nog nooit eerder ontmoet hebt, enkel en alleen gebaseerd op hun online beoordelingen van andere onbekenden, is een fascinerend concept. Het is ook iets dat slechts enkele jaren geleden nogal ongewoon zou lijken – waarbij ik doel op de online verificatie van de gastheer en het verblijf, en niet zozeer het verblijf in andermans huis! Per slot van rekening waren B&B's en gasthuizen de eerste vormen van commerciële overnachtingen; een eigenaar stelde z'n woonplaats of achterkamer open voor onbekenden of huurders lang voor meer formele, commerciële regelingen opkwamen met de ontwikkeling van hotels. Desondanks vervormt de ontmoeting met onbekenden via digitale technologie die we tegenwoordig zien deze relaties, en deze vorm van digitale transacties met onbekenden zijn nu gemeengoed. Dat roept interessante vragen op over intimiteit met onbekenden, inclusief de mate waarin de onbekende gastheer gepersonifieerd of uitverkozen wordt via hun online profiel, hun beoordelingen en hun imago in plaats van de conventies die vroeger heersten. Hetzelfde gaat op voor seks en dating: een onbekende uitnodigen in je huis is niet meer of minder veilig dan het was voor de komst van dating apps

op smartphones, maar er heeft een verschuiving plaatsgevonden in het publiek bewustzijn die exact dit gedrag meer genormaliseerd heeft. En mensen doen beide, meestal zonder veel problemen.

Er zijn veel voordelen aan deze digitaal bemiddelde ontmoetingen met onbekenden, maar er zijn ook enkele nadelen. Eerst enkele van de goede aspecten. In de loop van mijn onderzoek heb ik opgemerkt dat mensen vaak nogal lacherig doen over seks en dating apps, ze voelen zich onzeker over wat ze nu juist zoeken online, of schamen zich zelfs voor het gebruik van deze apps. Desondanks is de realiteit dat deze platformen mensen helpen om beperkingen zoals afstand en isolatie te overwinnen, om het nog niet te hebben over de logistieke barrières die opduiken bij face-to-face ontmoetingen, of de maatschappelijke en lokale culturele normen die intimiteit beïnvloeden. Deze platformen helpen hun gebruikers om sommige ruimtelijke beperkingen te overwinnen, die romantische of erotische affaires vaak verhinderen. Denk bijvoorbeeld aan de hulplijn die LGBTQ+ apps kunnen bieden aan inwoners van landelijke gebieden, die anders moeilijkheden kunnen hebben om partners te vinden in dunbevolkte gemeenschappen met slechts weinig non-heteroseksuelen. Bovendien biedt digitale technologie toegang tot (en ervaringen van) intimiteit aan een grotere verscheidenheid van mensen dan ooit tevoren, inclusief zij die economisch zwakker staan of beperkte mogelijkheden hebben om anderen te ontmoeten omwille van sociaal-culturele normen. We zien dus dat het niet enkel de ruimtelijk geïsoleerde bevolking van pakweg de Schotse Hooglanden zijn die een opportuniteit krijgen om gelijkgestemde personen te ontmoeten, maar ook zij die door familiale, sociale of maatschappelijke restricties anders niet in staat zouden zijn om de mensen te ontmoeten die ze willen of nodig hebben.

Een ander voordeel van deze apps is hun efficiëntie. Bij het gebruik van oudere platformen diende men in dezelfde fysieke ruimte te zijn om iemand nieuw te ontmoeten, of periodiek in te loggen om berichten te ontvangen via rubrieksadvertenties, telefonische hulpdiensten of computerwebsites. De huidige apps daarentegen, zijn hyperdraagbaar, omdat ze geïnstalleerd zijn op de smartphone die men overal mee naartoe kan nemen. Men is bijna altijd online, en daardoor ook bijna altijd in staat om berichten te versturen en te ontvangen. Niet alleen zijn vrienden, familie of collega's niet langer nodig als tussenpersoon om partners te vinden, de potentiële hoeveelheid aan partners is groter en meer divers. Online kunnen veel meer matches gevonden worden dan er aanwezig zijn in fysieke locaties zoals bars en nachtclubs, dus de gependeerde tijd al zoekende verkleint. Dat gezegd zijnde, of het resultaat werkelijk tijdbesparend is staat meer ter discussie; paradoxaal genoeg beleven dating app-gebruikers hun ervaringen vaak als tijdverspilling. In mijn eigen kwalitatief onderzoek

Het matchen en plannen van ontmoetingen kan overal.

Bron: Rodion Kutsaev (Unsplash)

met homoseksuele dating app-gebruikers kwam ik geregeld participanten tegen die online voor het eerst spreken met anderen, maar nooit effectief afspreken in persoon. Er zijn menige gegronde redenen waarom dit zo is, gaande van een verlangen naar online verbinding boven fysieke ontmoetingen, tot angst een seksuele minderheid te zijn, of nog 'in de kast' te zitten. Even fascinerend is de tendens van gebruikers om deze ervaring van tijdverspilling bij andere gebruikers te bekritisieren als een voorbeeld van niet volgens de (ongespecificeerde, bijna ingebeelde) heersende regels te spelen.

Academisch onderzoek loopt nog steeds achter op de realiteit

Er is een ander meer ambigu element aan de ongelooflijke efficiëntie van apps. Deze platformen faciliteren ontmoetingen die het omgekeerde zijn van spontaan. In plaats van onbevangen en toevallig te zijn, worden face-to-face ontmoetingen weloverwogen en 'met voorbedachten rade' geregeld volgens gemeenschappelijke beschikbaarheid en gemak. Ontmoetingen zijn het resultaat van zorgvuldig zoeken, filteren, selecteren en deelnemen in online gesprekken om vervolgens te focussen op de veronderstelde 'beste' match(es). Ons punt in het artikel, en mijn punt hier, is dat de bemiddeling van digitale technologie, ontmoetingen met onbekenden herleidt tot een kwestie van keuze in plaats van toeval. Een relatie aanknopen met een onbekende die je tegen het lijf liep op de trein naar het werk of in je lokale supermarkt, wordt steeds zeldzamer. Het is wellicht eenvoudiger om online te gaan en duidelijk uit te leggen wat je wilt, wanneer en met wie. Het draait daarbij minder om hopen dan om jagen. Het proces is genadeloos efficiënt, maar welke elementen zouden verloren kunnen gaan wanneer we een algoritme de taak van *wingman* toevertrouwen?

Een ander effect van app-gebaseerde seks en dating-applicaties dat onderzoek verdient is de verschuiving van publieke naar private ruimte. Technologische matchmakers hebben steeds afgeweken van meer traditionele formats, aangezien de eerste kennismaking niet live plaatsvindt maar de vorm aanneemt van berichtjes via de smartphone of foto's op een scherm. Maar wanneer het neerkomt op fysieke ontmoetingen, hebben apps ervoor gezorgd dat publieke ruimtes steeds vaker ingeruild worden voor private ruimtes thuis. Het organiseren van eerste ontmoetingen met onbekenden in de relatieve privacy van een huis is populair omdat het gemakkelijker, efficiënter en vaak comfortabeler is – voor seksuele minderheden kan dat inderdaad een noodzakelijke discretie verlenen die een publieke ontmoeting niet biedt. Toch is een neveneffect van deze verschuiving naar private ruimtes stevast een minder publiek leven in relaties, vooral dan voor seksuele minderheden. Wat kan dit betekenen voor de manier waarop een samenleving verschillen en pluraliteit representeert, en voor wat we voelen wanneer we intimiteit zien (of niet zien)? En wat is het verband tussen een digitaal georganiseerd sociaal leven en de neergang van uitgaansgelegenheden in het algemeen, en LGTQ+ ruimtes in het bijzonder?

Ondanks alles wat ik geschreven heb over hoe apps de participatie kunnen verbreden, is het ook waar dat deze digitaal gestimuleerde ontmoetingen niet beschikbaar zijn voor iedereen overall, en dit ook niet zomaar zullen worden. Technologische ontwikkelingen zorgen niet enkel voor nieuwe vormen van plezier en nieuwe mogelijkheden, ze houden ook nieuwe vormen van uitsluiting in. Als je geen smartphone, 3G verbinding of WiFi tot je beschikking hebt, of als je digitale technologie moeilijk vindt

om te gebruiken, ben je al gauw uitgesloten van wat de sociale norm aan het worden is. Dit is in het bijzonder zo voor LGBTQ+ dating, dat sowieso al gemarginaliseerd wordt in heteronormatieve gemeenschappen, en ook zelf te maken heeft met problematische ongelijkheden. Online ruimtes reproduceren offline vooroordelen in een bijna ongeziene mate. Ongelijkheden op basis van gender, seksualiteit en etniciteit zijn net zo schadelijk op dating app platformen als in het 'echte' (offline) leven. Grindr-gebruikers maken deze uitsluitingen expliciet door het delen van 'no fats, no femmes, no Asians' uitspraken op profielen van gebruikers van de app. De fysieke ruimte is een bijkomende factor: deze apps bevoordelen stadsbewoners en zeer mobiele mensen, en benadelen tegelijk meer verspreide landelijke netwerken – inclusief seksuele minderheden voor wie dating en hookup-apps des te waardevoller zouden zijn, gezien hun ruimtelijke isolatie. We zien dus dat, ondanks hun potentieel om nieuwe ruimtes te openen voor zij die op zoek zijn naar connectie, apps geen wondermiddel bieden voor de exclusies die het hedendaagse sociale leven onderbouwen.

Nieuwe manieren om samen te komen

Het is duidelijk voor mij dat intimiteit tussen onbekenden meer en meer voorkomt en verder onderzoek verdient omdat ze interessante en waardevolle nieuwe relaties teweegbrengt. Aangezien steeds meer mensen mobiele en verbonden levens leiden, geloof ik dat digitaal geregelde vormen van intimiteit tussen onbekenden steeds belangrijker zullen worden in het dagelijkse leven. Of zoals we reflecteerden in ons artikel: "*ontmoeting en interactie via apps en digitale platformen is een fundamenteel deel geworden van het hedendaagse landschap van seks, dating en vriendschap tussen onbekenden in vele publieke culturen in de wereld.*" Het is een fenomeen dat niet snel zal verdwijnen.

Een openheid naar ontmoetingen met onbekenden kan fantastische dingen voortbrengen: kennis, hulp, vriendschap, voldoening van sociale verlangens en zelfs liefde. Tegelijkertijd zijn er elementen van deze digitale ontwikkelingen die problematisch zijn en bestaande vooroordelen en ongelijkheden kunnen doen heropleven en versterken. Hoe dan ook, aangezien contact tussen onbekenden een zaak van keuze boven toeval wordt, zullen veel reeds gevestigde normen en conventies rond intimiteit en vertrouwen tussen onbekenden, gewijzigd worden. In het kort: digitale technologie brengt zowel nieuwe mogelijkheden als uitdagingen voor de gebruikers, en in ruimere zin voor het sociaalruimtelijke leven. Op een holistische wijze nadenken over deze mogelijkheden en uitdagingen is noodzakelijk voor zowel onderzoekers als gebruikers om de toekomst van digitaal daten ten volle te exploreren.

Literatuurselectie

- Cockayne, D., Leszczynski, A. & Zook, M. (2017) #HotFor- Bots: Sex, the non-human and digitally mediated spaces of intimate encounter. *Environment and Planning D: Society and Space* 35, nr. 6, pp. 1115–1133.
- Koch, R. & Miles, S. (2020) Inviting the stranger in: Intimacy, digital technology and new geographies of encounter. *Progress in Human Geography*. doi:10.1177/0309132520961881
- Wilson, H.F. (2017) On Geography and encounter: Bodies, borders and difference. *Progress in Human Geography* 41, nr. 4, pp. 451–471.

Sam Miles (Sam.Miles@lshtm.ac.uk) is assistent-professor in de Sociale Wetenschappen aan de London School of Hygiene & Tropical Medicine, waar hij de seksuele en reproductieve gezondheid van gemarginaliseerde gemeenschappen wereldwijd bestudeert. Zijn onderzoek focust op de manieren waarop digitale technologie ruimte, seksualiteit en gezondheid beïnvloedt.

geografie

Hèt tijdschrift voor geografen
en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke
ontwikkelingen in Nederland en
daarbuiten | reisverhalen | opinies
| achtergrondinformatie | recensies |
columns | geografische agenda
| interviews | nieuwsberichten |
boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Geografie verschijnt negen keer per jaar en kost studenten slechts
€ 34 per jaar, aio's en oio's betalen € 70,50 (normale prijs € 94,50 per
jaar). Het lidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig
Genootschap (KNAG), het belangrijkste netwerk voor geografen in
Nederland, is bij de prijs inbegrepen.

Kijk op www.geografie.nl of bel
030 7115 110 voor een abonnement.
Een welkomstcadeau ligt klaar!

TOERISTISCH GEDRAG IN LJUBLJANA

Het internationale toerisme is vanwege de coronacrisis in 2020 abrupt tot stilstand gekomen. Waar men al jaren pleit voor een duurzamer toerisme, biedt deze adempauze hier wellicht kansen. We trekken lessen uit onze studie naar de relatie tussen toeristisch gedrag en oog voor duurzaamheid onder toeristen in Ljubljana.

Academici en opiniemakers zien de onverwachte 'adempauze' ten gevolge van de coronacrisis als moment van bezinning en roepen op dit momentum te gebruiken om het toerisme opnieuw vorm te geven. Ze sporen beleidsmakers aan om een type toerisme te stimuleren dat dicht staat bij de uniciteit en typische kenmerken van de bestemming. Dit type toerisme contrasteert met het massatoerisme, vaak gericht op ontspanning en het bezoeken van bekende en bijzondere attracties en trekpleisters, door te zoeken naar authentieke ervaringen en participatie in het lokale leven. In de literatuur staat dit bekend als 'creatief toerisme', omdat het een actieve rol van de toerist veronderstelt: de toerist is niet langer een passieve consument, maar 'co-creëert' zijn toeristische ervaring samen met lokale aanbieders van diensten, inwoners en andere toeristen.

Het gedrag van toeristen kan hier gezien worden als een indicatie van de mate van succes: een toerist die geïnteresseerd is in het eigene van een plaats, zich hierin verdiept, dit uit door lokale producten te consumeren en zelfs probeert te participeren in de lokale creatieve sector zou een meer duurzame toerist zijn dan zijn meer massale evenknie. Toch blijven de adviezen rondom dit

thema vaak vaag en generiek. Wie is deze toerist? Hoe trekt een bestemming deze toerist aan? En belangrijker: is dit type toerisme echt duurzamer en is het een haalbaar alternatief voor het reguliere massatoerisme?

Ljubljana, de hoofdstad van Slovenië, is een stad die sterk inzet op duurzaamheid en op de ontwikkeling van een duurzamere vorm van toerisme. Bovendien bevindt de stad zich al enkele jaren in een toeristische groeispurt en begint men vragen te stellen rondom de effecten van dit toenemende toerisme. Door deze bijzondere ontwikkelingen bezochten wij in mei 2019 de stad en enquêteerden daar 136 toeristen om te onderzoeken in welke mate het al dan niet creatieve en participerende gedrag van bezoekende toeristen te linken is aan een interesse in duurzaam toerisme.

We vergelijken het toeristisch gedrag gevonden in ons onderzoek met de verschillende treden van de behoeftenpiramide van Maslow. Hierin past het massatoerisme bij de onderste treden, de basisbehoeften, veiligheid en comfort welke in een toeristische context te vertalen zijn naar 'het op een veilige, comfortabele en ontspannende wijze bezoeken van bijzondere en bekende attracties en trekpleisters'. Het creatieve, participerende toerisme

past bij de bovenste trede van de piramide: de zoektocht naar zelfontplooiing. Vervolgens contrasteren we het gevonden gedrag met de houding van toeristen ten opzichte van verschillende aspecten van duurzaamheid om antwoord te geven op de vraag of de creatieve toerist de sleutel is voor een meer duurzame vorm van toerisme. De hieruit geleerde lessen kunnen worden gebruikt om het toerisme na de coronacrisis op een andere manier te benaderen.

Toerisme in Ljubljana

Ljubljana is een opkomende toeristenbestemming. In 2019 waren er met 2,2 miljoen toeristische overnachtingen ruim 1,5 keer zoveel toeristen als in 2010. Dat is voor deze stad een groot aantal vergeleken met haar 370.000 inwoners. Ter vergelijking haalt Utrecht, een stad van vergelijkbaar formaat, slechts één derde van dit aantal toeristische overnachtingen. Binnen Slovenië is Ljubljana één van de belangrijkste toeristische bestemmingen. Van de 4,7 miljoen buitenlandse toeristen in Slovenië in 2019 bezocht een kwart in ieder geval de hoofdstad Ljubljana. Hoewel de uitgestrekte berggebieden in het noorden van Slovenië als regio de meeste toeristen trekken, is Ljubljana met afstand de meest bezochte stad van Slovenië, gevolgd door de havenstad Piran en het stadje Bled gelegen aan het beroemde gelijknamige meer.

Een formule van volume en snelheid: massa is kassa

Het Sloveense Ministerie van Economische Ontwikkeling en Technologie heeft als doel de omzet van internationaal toerisme naar 4 miljard euro te verhogen. Om dit te bereiken moet het aantal toeristische bezoeken en overnachtingen en de gemiddelde verblijfsduur verder stijgen. Dit beleid richt zich hoofdzakelijk op het versterken van het toerisme in een aantal focusgebieden waar 'Centraal Slovenië & Ljubljana' er één van is. Naast zakelijk toerisme, 'touring' en gastronomie, is stadstoerisme volgens het ministerie een kernproduct waarop gefocust zal worden. Op basis van deze beleidsambitie kan men dus verwachten dat het toerisme in Ljubljana de komende jaren verder zal ontwikkelen.

De focus op Ljubljana van zowel de internationale toerist als van de nationale beleidsmakers is niet verrassend. Ljubljana is een aantrekkelijke bestemming. Dit komt deels voort uit de aanwezigheid van enkele toeristische trekpleisters: het historische centrum met pleinen en kerken en de verschillende musea staan op de checklist van de meeste toeristen. Met het uitzicht op en vanuit het middeleeuwse kasteel op een heuveltop aan de rand van het centrum, gezellige winkelstraten en een geprezen lokaal gastronomisch aanbod heeft de stad voor toeristen veel te bieden. Daarnaast wordt Ljubljana veel aangedaan als onderdeel van een reis door Slovenië en/of omliggende landen en vormt de stad voor West-Europa de poort tot de Balkan.

Naast haar attracties, omgeving en sfeer heeft de stad ook veel bekendheid gekregen dankzij nominaties voor verschillende titels en labels. Zo is de stad in 2016 uitgeroepen tot European Green Capital. Ook heeft Ljubljana een gouden label gekregen binnen de 'Green Scheme of Slovenian Tourism', een beoordelingssysteem dat op nationaal niveau de toeristensector naar een milieuvriendelijker niveau moet brengen. Tegenwoordig kent Ljubljana 542 m2 aan openbare groene ruimte per inwoner, met veel mogelijkheden voor milieuvriendelijke toeristische activiteiten. Daarnaast voldoet de stad aan hoge milieustandaarden. In 2019 werd Ljubljana erkend met de Europese *Smart Tourism Award* voor uitstekende

Figuur 1: De behoeftenpiramide van Maslow toegepast op toerisme en vergeleken met de gedragscomponenten van toeristen in Ljubljana. Bron: auteurs.

prestaties op het gebied van innovatief en duurzaam toerisme. Dit komt onder andere voort uit verschillende activiteiten die de stad onderneemt op het gebied van toerisme: Ljubljana Tourism biedt bijvoorbeeld '*innovative activity-based guided tours*' aan waarbij toeristen kennis kunnen maken met cultureel erfgoed en traditionele gastronomie. Ook wil Ljubljana toeristen spreiden over tijd en ruimte, door evenementen buiten het piekseizoen te plannen en toeristen te informeren over minder bezochte stadsdelen en locaties in de regio van Ljubljana.

De vraag is echter of de campagnes en de 'groene' labels ook daadwerkelijk leiden tot duurzamer toeristisch gedrag. Daarnaast betekent de nominatie voor het *Smart Tourism Award* niet noodzakelijk dat de bewoners van Ljubljana tevreden zijn met de toeristische ontwikkelingen. Recent klinken er namelijk in lokale media geluiden dat toerisme voor de stad ook negatieve gevolgen meebrengt. Hoe dan ook, nu steeds meer bestemmingen worstelen met de vraag hoe zij toerisme op een duurzame manier kunnen organiseren, liggen er in Ljubljana wellicht antwoorden op deze vraag.

Duurzaam toerisme, een tegenstelling?

Toerisme en duurzaamheid gaan moeilijk samen. Toerisme is in veel gevallen inherent niet duurzaam, omdat er vaak een behoorlijke fysieke verplaatsing aan ten grondslag ligt. De ecologische voetafdruk van de reizende mens is enorm. Naast de verplaatsingen van de toerist draagt ook de aangelegde toeristische infrastructuur en het vaak minder duurzame consumptiepatroon van toeristen hieraan bij. De impact van toerisme gaat echter verder dan de milieueffecten. Ook de impact op de lokale economie en sociale leefomgeving is een 'hot topic' in wetenschap en beleid. Waar toerisme in de vorige eeuw vooral werd gezien als een mogelijke katalysator voor economische groei, wordt er nu gewaarschuwd voor haar ontwrichtende karakter. Toerisme kan oorspronkelijke economische activiteiten wegduwen, denk bijvoorbeeld aan de verandering van het aanbod aan diensten en winkels in toeristische gebieden. Ook kan het oorspronkelijke bewoners en gebruikers wegdrukken. Drukke, overlast en/of stijgende woning- en consumptieprijszaken maken toeristische plekken voor hen minder prettig en interessant. In het geval van toerisme zit aan duurzaamheid altijd een ecologische, een economische en een sociale kant.

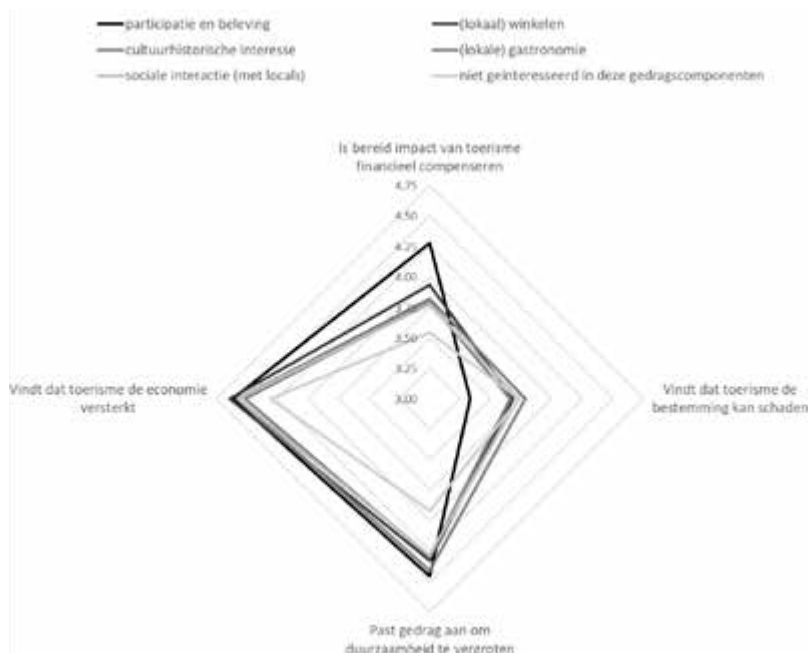
De vraag is echter wat duurzaam toerisme nou eigenlijk is en waarom dit zo belangrijk is. In dit artikel beschouwen we duurzaam toerisme vanuit het perspectief van de ontwikkeling van de bestemming. Toerismedeskundigen als Richard Butler, Jan van der Borg en Paolo Russo hebben de afgelopen decennia bestemmingen met een snelgroeiende toeristensector bestudeerd. Allen kwamen tot de conclusie dat na een periode van economisch succes populaire bestemmingen de negatieve gevolgen van toerisme beginnen te ervaren. Eén van de meest opvallende gevolgen is drukte, geclusterd in tijd en ruimte. Daarnaast kan er sprake zijn van een afname van de waardering van historisch erfgoed en

lokale cultuur door bezoekers, wat leidt tot een beweging naar een interesse in meer generieke producten en diensten. Denk hierbij aan typische toeristenwinkels met stereotype producten, zoals de 'Nutellawafel', die in menig populaire bestemming te vinden zijn. Dit alles zorgt voor een afname van kwaliteit in het aanbod van voorzieningen en van de waardering en leefbaarheid voor bewoners. Ook worden populaire bestemmingen economisch afhankelijk van hun bezoekers en van enkele grote toeristische ondernemers. Zonder actief beleid rond de organisatie van het toerisme en een strategische toekomstvisie, die ingebed is in de bredere lokale beleidsplannen, zal de bestemming steeds minder aantrekkelijk worden. Eenmaal te ver in deze vicieuze cirkel zijn negatieve gevolgen van toerisme moeilijk terug te draaien.

Ljubljana zet sterk in op een duurzamere vorm van toerisme

Volgens deze toeristisch geografische modellen is de neergang van een bestemming niet af te meten aan een afname in het aantal bezoekers, maar juist aan de verandering van het gedrag van bezoekers en aan de houding van lokale bewoners jegens toerisme. Een gemiddeld korter verblijf, meer generieke interesses en een corresponderend gedragspatroon van toeristen zijn hier indicatoren van. Een meer duurzaam toerisme daarentegen kan ook in het licht worden gezien van dit model. De 'duurzame toerist' gedraagt zich gepast, heeft respect voor milieu, historisch erfgoed en lokale cultuur, draagt bij aan de lokale economie en is eerder geneigd langer op de bestemming te verblijven en voor een volgend bezoek terug te keren. In de huidige beleidsdiscussie rondom toerisme klinkt de vraag hoe steden juist deze duurzame toerist aan kunnen trekken en/of dit duurzame gedrag kunnen stimuleren steeds vaker door. In de volgende sectie presenteren

Figuur 2: De gedragscomponenten van toeristen in Ljubljana vergeleken met houding ten opzichte van duurzaamheidscomponenten. Bron: auteurs

we de resultaten van ons onderzoek waarin we ingaan op de vraag in welke mate het gedrag van toeristen gebruikt kan worden als indicator voor een duurzame ontwikkeling van toerisme.

Toeristisch gedrag als spiegel voor duurzaamheid

Ons onderzoek naar de activiteiten die toeristen in Ljubljana ondernemen laat zien dat de stad verschillende soorten toeristen aantrekt. Via een statistische 'factoranalyse' reduceerden we 18 type activiteiten tot 7 gedragscomponenten. Zo maken bijvoorbeeld de activiteiten 'meedoen aan workshops', 'bezoeken van evenementen', 'participeren in nachtleven' en 'activiteiten ondernemen die eigen identiteit versterken' samen de gedragscomponent 'participeren en beleven'. Wanneer deze 7 gedragscomponenten op een volgorde gezet worden naar het percentage toeristen die daarbij passen, vertonen ze een sterke gelijkenis met een op het toerisme toegepaste variant van de behoeftenpiramide van Maslow. Deze piramide wordt al ruim 40 jaar gebruikt in onderzoek naar behoeften en gedrag van toeristen. De onderste treden van de behoeftenpiramide worden door het grootste deel van de toeristen behaald terwijl naarmate we hoger op de piramide komen het aantal toeristen dat dit type gedrag vertoont, afneemt.

De meest voorkomende gedragscomponent is 'het bezoeken van authentieke en bijzondere plekken'. Twee derde van de toeristen geeft aan dit erg belangrijk te vinden tijdens hun bezoek aan Ljubljana. Dit komt overeen met de laagste trede van de toeristische behoeftenpiramide: naast 'ontspannen' is het ontsnappen uit je dagelijks leven om een bijzondere authentieke plek te bezoeken een soort basisprincipe. De volgende gedragscomponent stelt een verlangen naar een 'comfortabele en veilige setting waarbinnen activiteiten gedaan kunnen worden' voor. Deze component komt overeen met de tweede trede uit de piramide. Voor een meerderheid van de bezoekers aan Ljubljana is comfort en veiligheid erg belangrijk.

Daarboven zitten het ervaren van (lokale) gastronomie, sociale interactie (met *locals*) en cultuurhistorische interesse. Deze componenten slaan terug op het ontdekken van een plek, waarbij interacteren met de bestemming het belangrijkste is. Deze gedragscomponenten komen overeen met de treden 'sociaal contact' en 'waardering' uit de toeristische behoeftenpiramide: deze bezoekers van Ljubljana geven aan de bestemming niet enkel 'te zien' maar er ook een bepaalde relatie mee aan te gaan. Hierbij worden eerder opgedane kennis en (sociale) vaardigheden aangesproken en versterkt.

De gedragscomponent '(lokaal) winkelen' wordt door een beduidend kleinere groep belangrijk gevonden tijdens hun bezoek aan Ljubljana. Bij de gedragscomponent (lokaal) winkelen draait het om het zoeken van lokale producten en hiermee actief bij te dragen aan de lokale economie. Deze component valt onder de trede 'waardering' op de behoeftenpiramide: middels het kopen van bijzondere en lokale producten als geschenk of herinnering kan een bepaalde mate van prestige worden opgewekt, maar het kan ook dienen om lokale vaardigheden en kleinschalige maakindustrie te stimuleren. Door te consumeren spreekt de toerist waardering uit over de hetgeen de bestemming te bieden heeft.

Ten slotte is de kleinste component het participeren en beleven van een plek. Hiermee wordt bedoeld dat toeristen participeren in de lokale cultuur, door bijvoorbeeld workshops en cursussen te volgen. Deze gedragscomponent sluit aan bij de laatste trede van de piramide: middels participerende activiteiten kan de toerist een mate van zelfontplooiing en persoonlijke groei bereiken.

Een mooi voorbeeld van een type plaats waar toeristen uit de bovenste laag participeren in (een variant van) het dagelijks leven is te vinden in één van de alternatieve plekkjes in Ljubljana: Metelkova. Deze voormalige fabriekswijk gelegen net buiten het centrum heeft zich omgevormd tot een alternatieve en culturele buurt waar jonge inwoners uit Ljubljana en bezoekers samen

komen om hun interesse in kunst en cultuur te delen. Alle gebouwen zijn bedekt met *street art* en binnen bevinden zich excentrieke clubs, alternatieve kunstgaleries en ruimtes waar verschillende workshops, exposities en voorstellingen worden gehouden. Onder toeristen wordt Metelkova steeds bekender, maar nog steeds laten de meesten de wijk links liggen. Dit komt ook overeen met het model van de gedragscomponenten. Metelkova biedt activiteiten die passen bij de laatste trede in de piramide, waarvan de bijbehorende gedragscomponent maar door een klein deel van de ondervraagde toeristen ondernomen wordt. Toen wij Metelkova bezochten, waren er wel toeristen, maar het was er nooit druk. Dit terwijl je uren kan kijken naar alle kunstwerken en kleurrijke gebouwen, kan participeren in creatieve activiteiten en tegelijkertijd met locals kan mengen.

De laatste trede van de piramide: de creatieve toerist

Het begrip 'creatief toerisme' is relatief nieuw. Richards & Raymond introduceerden dit begrip in 2000 als alternatief voor stedelijk massatoerisme. Creatieve toeristen zijn op zoek naar zelfontplooiing en via deze weg beleven zij een stedelijke toeristische bestemming. Zij worden gezien als alternatief voor de stedelijke massatoerist, omdat ze een intrinsieke interesse hebben in de lokale en vaak immateriële cultuur van een bestemming. Bovendien pogen ze tijdens hun bezoek via hun activiteiten tijdelijk deel te worden van de bestemming en delen ze interesses en kennis met lokale bewoners. Op deze manier hebben de toeristen een minder grote impact op de bestemming dan hun meer massale evenknie die vooral de bijzondere plekken bezoekt en dit het liefste doet vanuit een veilige, comfortabele en voorspelbare setting. Deze reguliere vorm van toerisme is moeilijk te integreren in het bredere stedelijke bestaan. Er ontstaat namelijk een industrie gericht op het 'in hapklare brokken vertalen' van de bestemming naar toeristen, welke functioneert op basis van een formule van volume en snelheid: massa is kassa. Het is juist deze ontwikkeling in het stedelijk toerisme die conflicteert met de manier waarop lokale inwoners en toeristen met een alternatieve interesse de stad gebruiken en beleven.

Zijn deze toeristen in Ljubljana dan echt zo schadelijk?

Zijn de 'creatieve toeristen' dan de oplossing voor de problemen waar het huidige stedelijk toerisme mee kampt? Moeten steden alles op alles zetten om deze toerist aan te trekken? Ja en nee. In tegenstelling tot wat de theoretische benadering van het 'creatieve toerisme' zou doen vermoeden laat ons onderzoek zien dat de 'creatieve toerist' op sommige momenten net zo goed een 'massatoerist' is. De minderheid die actief op zoek is naar 'participatie en beleving', is net zo goed op zoek naar de authentieke en bijzondere plekken van Ljubljana, en doet dit op zijn tijd ook graag op een veilige en comfortabele manier. De creatieve toerist zal de lokale topattracties niet overslaan, wat de toeristische druk op de gebaande paden niet zal doen verminderen.

Toch doet deze toerist meer dan alleen op de gebaande paden blijven, en brengt zo enkele voordelen met zich mee. Zo hebben zij meer oog voor de lokale economie dan de andere typen toeristen en interacteren zij meer met lokale inwoners. Ook blijkt uit het onderzoek dat dit type toerist de hoogste waardering geeft voor haar bezoek aan Ljubljana en het meest geneigd is om in de toekomst terug te keren. Bovendien scoren creatieve toeristen in ons onderzoek hoger op de duurzaamheidsindicatoren. Zij zijn

eerder bereid een financiële bijdrage te leveren om de gevolgen van toerisme tegen te gaan en daarnaast passen zij bewust hun gedrag aan om duurzaamheid in de toeristische sector te vergroten. Wat echter wel opvalt is de mate waarin deze toeristen zich bewust zijn van de schadelijke impact van toerisme op bestemmingen in het algemeen: zij zijn het minder sterk eens met de stelling dat toerisme de lokale leefomgeving en het milieu aantast. Dit is misschien te verklaren doordat dit type toeristen hun eigen toeristisch gedrag als minder schadelijk beschouwen. Dit kan in zekere mate ook het geval zijn, maar ook deze groep toeristen maakt te zijner tijd gebruik van faciliteiten ingericht voor het massatoerisme, zoals vliegtuigen en hotels, en bezoeken ook de attracties en plaatsen die populair zijn bij massatoeristen, met de mogelijke schadelijke gevolgen van dien.

Dat het creatieve toerisme voordelen met zich meebrengt en misschien ook gewenster is dan het massatoerisme is helder, maar wat betekent dit voor een stad als Ljubljana? De vraag blijft of de stad zich volledig moet gaan focussen op het aantrekken van creatieve toeristen in plaats van het huidige beleid omtrent duurzaamheid en innovatie. Om deze te kunnen beantwoorden is het belangrijk om de overige toeristen in Ljubljana te analyseren. Zijn deze toeristen in Ljubljana dan echt zo schadelijk? De resultaten van het onderzoek laten zien dat naast de creatieve toerist, de minderheid die volledig tracht op te gaan in de lokale cultuur, een belangrijke groep ook op zoek is naar een betekenisvolle ervaring en oog heeft voor verschillende aspecten van duurzaam toerisme. Er is een hoge mate van cultuurhistorische interesse, en ook het ervaren van de bestemming middels interactie met lokale inwoners of het proeven van lokale gerechten, vindt meer dan de helft van de ondervraagde toeristen belangrijk. In welke mate dit het gevolg is van de toeristen die Ljubljana aantrekt, gekoppeld aan het toerismebeleid is niet duidelijk. Wat wel duidelijk is, is dat wanneer een opkomende generieke smaak, weinig interesse in cultuur en weinig interactie met de lokale bevolking worden gezien als alarmbellen voor een niet-duurzame ontwikkeling, gesteld kan worden dat Ljubljana nog op het goede pad zit en waarschijnlijk terecht in 2019 haar duurzaam toerisme award won. Dit artikel laat hiermee zien dat door te kijken naar toeristisch gedrag, een vinger aan de pols van de staat van de bestemming kan worden gehouden.

Literatuurselectie

- Pearce, P. L., & Lee, U. I. (2005) Developing the travel career approach to tourist motivation. *Journal of travel research* 43, nr. 3, pp. 226-237.
- Russo, A. P. (2002) The "vicious circle" of tourism development in heritage cities. *Annals of tourism research* 29, nr. 1, pp. 165-182.
- Richards, G., & Wilson, J. (2006) Developing creativity in tourist experiences: A solution to the serial reproduction of culture? *Tourism management* 27, nr.6, pp. 1209-1223.
- Duxbury, N., & Richards, G. (Eds.). (2019) *A research agenda for creative tourism*. Cheltenham and Cumberley: Edward Elgar Publishing.

Sanne Jasker (s.jasker@students.uu.nl) en **Valentijn As** (v.b.m.as@students.uu.nl) zijn studenten Sociale Geografie en Planologie aan de Universiteit Utrecht. Sanne is geïnteresseerd in duurzaamheid, ontwikkelingsgeografie en toerismegeografie. Valentijn heeft een interesse voor erfgoed, geopolitiek en toerismegeografie.

Egbert van der Zee (e.l.vanderzee@uu.nl) is universitair docent bij het departement Sociale Geografie en Planologie aan de Universiteit Utrecht met een interesse in GIS en toerismegeografie. Tevens is hij redacteur bij AGORA.

Dit onderzoek is uitgevoerd als onderdeel van het honours programma van de faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. De auteurs danken Thijs Ahsmann, Noa Hamacher, Natalie van 't Hullenaar en Eva van der Jagt voor hun bijdragen aan het onderzoek.

RUIMTE VOOR DE EUROPEAN GREEN DEAL

De meeste Europese landen evolueren in het Corona-tijdperk van de aanpak van een acute gezondheidscrisis naar de aanpak van de sociaaleconomische gevolgen. Daarmee verschuift het debat steeds meer naar de besteding van de zogenaamde stimulusmaatregelen. Grote sommen publieke middelen worden vrijgemaakt voor onmiddellijke steunmaatregelen om economische sectoren te helpen. Daarnaast wordt gelukkig ook op (middel)lange termijn gedacht.

Een zeer belangrijk politiek signaal is dat Europese leiders vasthouden aan de European Green Deal, als de naald op het kompas, om op een toekomstgerichte en duurzame wijze uit de post-coronacrisis te groeien. Commissievoorzitter Von der Leyen, een meerderheid van de lidstaten en ook zo goed als alle fracties in het Europees Parlement hebben dit herhaaldelijk duidelijk gemaakt. Niet enkel in publieke verklaringen, maar ook door de trein van Green Deal initiatieven, waaronder de klimaatwet, de biodiversiteitsstrategie en de *Farm2Fork strategie*, stevig op de sporen te houden.

Dit is een opmerkelijk verschil met de manier waarop de middelen besteed zijn na de financiële crisis van 2008. Er zijn toen ook zeer grote sommen belastinggeld uitgetrokken om de crisis het hoofd te bieden, maar zonder enige aandacht voor duurzaamheid of lange termijn gevolgen. Dat is deze keer anders. Het investeringspakket van de Green Deal (ongeveer €1000 miljard) is gekoppeld aan de voorgestelde stimulus middelen (€750 miljard). De boodschap is helder: de investeringen moeten de fundamenten creëren voor een duurzame Europese economie. Ze kunnen bijdragen aan een noodzakelijke omslag aan het begin van wat wetenschappers beschrijven als een sleuteldecennium.

De realisatie van de doelstellingen van de European Green Deal, namelijk klimaatneutraliteit, een circulaire economie, sterkere ecosystemen, *zero-pollution* en een duurzamer voedselsysteem zijn ambitieus en enkel haalbaar door fundamentele wijzigingen in de onze systemen van produceren en consumeren. Onze energie-, mobiliteits- en voedselsystemen en onze bebouwde omgeving zijn momenteel fundamenteel niet duurzaam. Marginale efficiëntiewinsten of incrementale stapjes zullen niet meer volstaan. De Green Deal spreekt expliciet over de noodzaak voor veranderingen op systeemniveau.

Het is cruciaal voor beleidsmakers, maar verre van evident, dat ze beseffen dat deze doelstellingen volstrekt onhaalbaar zijn zonder een fundamentele omslag in hoe we met ruimte, land en bodem omgaan. Er is een systeemverandering nodig in hoe we maatschappelijke activiteiten ruimtelijk inbedden in een evenwicht met klimaat- en biodiversiteitsdoelstellingen.

Europa heeft slechts een zeer beperkte invloed op het

gebruik van ruimte in de lidstaten. Er is geen sterke - laat staan alomvattende - Europese wetgeving over ruimtelijke ordening, landgebruik en bodemkwaliteit. Dit is een ernstig hiaat gegeven de vaak falende nationale wetgeving en vooral de slordige, onwillige of contradictorische praktijk. Maar ook binnen het EU-kader zelf is de uitvoering van klimaat- en biodiversiteitswetgeving gehinderd door een ontbrekend flankerend beleid rond ruimte, landgebruik en bodem. Daar komt echter stilaan verandering in.

De LULUCF-wetgeving (*land use, land use changes and forestry*) gaat zeer expliciet over de koppeling tussen klimaatmitigatie en landgebruik. Ze stuit op weerstand vanwege de link met landbouwbeleid (of eerder -subsidies) en discussies over bosbeleid. Maar ze verplicht de lidstaten wel om uniform te monitoren en te rapporteren over kernelementen voor ruimtegebruik. De nieuwe biodiversiteitsstrategie legt eveneens een sterk verband met ruimtegebruik. De verdere bescherming en zelfs restauratie van grote delen natuur en landschappen en het tegengaan van fragmentatie worden gezien als fundamenteel om de ruimtelijk-ecologische structuur voor biodiversiteit te creëren. Bodembiodiversiteit op zich wordt ook een belangrijk thema, al was het maar om koolstofopslag in de bodem te versterken. Ook het Europese adaptatiebeleid heeft een sterke ruimtelijke pijler. Overstromings- en buffergebieden, wetlands, groene infrastructuur, stedelijk groen, en talloze andere elementen zijn enkel mogelijk met een sterke ruimtelijke planning.

De combinatie van uitdagingen waar we de komende decennia voorstaan -klimaat, biodiversiteit, grondstoffengebruik, én gezondheid, migratie, vergrijzing, enzovoort - schreeuwen om een systemische visie, die antwoorden tracht te formuleren in een context van complexiteit, onzekerheid en risico. Dat zijn de ongemakkelijke parameters waarin we zullen moeten opereren. Fundamentele maatschappelijke transities zijn dé uitdaging tussen nu en 2050. Ze zijn mogelijk mits sterk visionair en coherent beleid, maatschappelijke inbedding en engagement, een ernstige omslag in financiële prioriteiten en verdelingsmechanismen, technologische doorbraken, de essentie van de Green Deal, en een zeer snelle doorbraak van het besef dat een transitie in ons ruimtegebruik een noodzakelijke voorwaarde is voor eventueel succes.

Hans Bruyninckx (hans.bruyninckx@eea.europa.eu) is politicoloog en hoogleraar internationale relaties en internationaal milieubeleid aan de KU Leuven en directeur van het Europees Milieugagentschap.

COUNTRYSIDE, A REPORT

De term 'buitengebied' die vaak in Vlaamse planningscontreien circuleert om het platteland, de open ruimte of alles wat niet 'stad' is te vatten, is veelzeggend. 'Buiten' als in een buitenbeentje, de uitzondering, niet binnen, niet stedelijk, niet 'onze' habitat. Nadat de zonerings-bulldozer is gepasseerd en 'platteland' is verdwenen onder de kleuren geel en groen, lijkt de kous af. Het zit niet (meer) in de hedendaagse stedelijke en vaak neoliberale denklijn dat architectuur en stedenbouw ook bijzonder relevant kunnen zijn voor landbouw en platteland, en vice versa. Zijn wij, architecten, stedenbouwers en planners, verblind door de stad? Moeten we ons meer zorgen maken over wat er buiten 'de' stad of het gebouwde gebeurt? Volgens Rem Koolhaas en zijn AMO alvast wel.

Het intrigeert dat Rem Koolhaas, als architect onder meer bekend van de metropolitane lofzang *Delirious New York*, drastisch van koers verandert en de aandacht vestigt op het platteland. De pocket *Countryside, the future* beschrijft hoe de grote veranderingen van vandaag zich ook (en vooral) afspelen op het platteland. Het boek begeleidt de tentoonstelling die Koolhaas er met AMO rond bouwde in het Guggenheim in New York. De ogenschijnlijk stabiele landelijke omgeving is de laatste decennia sterk van uitzicht en functionaliteit veranderd. In meer peri-urbane contreien beleven de verpaarding, vertuining, verdozing, en verrommeling onder invloed van nabije verstedelijking al even hun hoogdagen. Maar ook elders deden zich grondige veranderingen voor. Voortschrijdende technologische ontwikkelingen deden anonieme grijze dozen verschijnen in op het eerste gezicht afgelegen gebieden. Het platteland werd de thuis van futuristisch aandoende LED-verlichte serres die nog maar weinig connectie hebben met de gronden waarop ze gebouwd zijn. Tegelijk voltrekken zich ook minder zichtbare, meer subtiele doch fundamentele veranderingen. Zo beschrijven Koolhaas en zijn medeauteurs bijvoorbeeld hoe migratiestromen verlaten Europese dorpen doen herleven.

Dit zilverkleurige 'rapport' van het platteland geeft op maat van een zakbijbel een caleidoscopisch inkijkje in de veelkleurige niet-stedelijke wereld. De onderwerpen zijn breed en uiteenlopend, van pixel farming, over gorilla's, permafrost in Siberië, of cartesians rationalisme. Ze worden gevat in zeer korte, korte en wat langere essays, persoonlijke anekdotes, historische terugblikken en interviews, stevig onderbouwd door beelden, sommige veel te klein, andere pagina vullend en intrigerend. Het geheel voelt echter zeer fragmentarisch en willekeurig aan. Is dat een bewuste keuze? Het maatschappelijk debat over het platteland van de toekomst is hiermee voor Koolhaas & co immers pas net geopend. Het laatste essay, van de hand van Koolhaas zelf, is veelzeggend: een 28 pagina's lange oplistijng van overblijvende vragen.

De cover toont meteen twee uiterste en schijnbaar tegengestelde posities in dat debat: van folkloristisch traditioneel hand- en maatwerk dat mee resonanceert met het ritme van het arcadisch landschap aan de voorzijde, tot het hypermoderne productiesysteem van bladgewassen met LED in gesloten kassen. Beiden vertegenwoordigen het platteland van de 21ste eeuw, en staan grofweg symbool voor de twee dominante stromingen daarbinnen. Enerzijds een terugkeer naar de fundamenteën van bodem, water, fauna en flora, op zoek naar een meer harmonieus landschap; anderzijds een zoektocht naar hightech systemen die de efficiëntie en de duurzaamheid van het voedselproductieapparaat zouden kunnen verhogen.

Het heroriënteren van de blik van de ontwerpende, stedenbouwkundige, architecturale en plannende wereld naar het platteland is een verdienste. Maar hoewel het platteland dan misschien wel grotendeels onbekend terrein is voor de ontwerpende en ruimtelijke expert, het is dat niet voor een hele batterij andere experten. Die kennis komt helaas maar zeer fragmentarisch aan bod. Het verzamelde werk is voornamelijk een blikopener, als opstart van een noodzakelijk intellectueel en maatschappelijk debat: hoe willen we leven? Waar komt ons voedsel vandaan? Hoe wordt het geproduceerd en door wie? Wat vergt dat op ecologisch, sociaal, politiek en ruimtelijk vlak? Hoe verhouden we onze steden met het platteland? Enzovoort.

Net als in het afsluitende essay van Koolhaas blijven na het lezen vele vragen over: wat is 'countryside?' Moeten we in peri-urbane gebieden wel oproepen om het platteland te herontdekken, ook als plaats om in te wonen? Moeten we geen kritische vragen stellen bij de manier waarop we bodem, landschap, water, voedselproductie zijn vergeten, en nog steeds vergeten in de stad? Meer dan genoeg aanleiding om dringend grondiger stil te staan bij 'het platteland' in onze verstedelijkende wereld.

Literatuurselectie

AMO / Rem Koolhaas (2020) *Countryside, A Report*. Guggenheim / Taschen.

Elke Vanempten (elke.vanempten@ilvo.vlaanderen.be) is gespecialiseerd in actiegericht onderzoek rond stad-land relaties, het productief landschap, procesvoering en betrokkenheid van een breed pallet aan actoren in transformatieprocessen. Ze werkt voor het Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingsonderzoek (ILVO) en doceert in de MSc in Stedenbouw en Ruimtelijke Planning aan de VUB.

PLANDAG 2020 – NIEUWE ZEKERHEID

Covid-19 dwong de veertigste Plandag eerst tot uitstel, en vervolgens tot een online transformatie. Daarmee illustreerde het virus moeiteloos de relevantie van het jaarthema "Nieuwe Zekerheid".

Maar, ook los van de pandemie regent het maatschappelijke uitdagingen, en staat veel van wat ooit evident leek op losse schroeven. De ingrepen die nodig zijn om een antwoord te bieden op klimaatverandering, luchtkwaliteit, sprawl, (de)globalisering en digitalisering maakt mensen onzeker. Het lijkt erop dat, althans volgens de organisatoren, planologen de behoeften van de 'gewone' mensen niet correct weten in te schatten.

De noodgedwongen digitale editie maakte het een stuk uitdagender om één van de doelen van de Plandag te realiseren: het ontmoeten en uitwisselen over de ruimtelijke planning in Nederland en Vlaanderen. In zo'n digitale omgeving is er beduidend minder gelegenheid voor spontane sociale contacten. Desalniettemin slaagde de Plandag erin om boeiende thema's tot bij de deelnemers (traditiegetrouw een mix van onderzoekers, ambtenaren en medewerkers uit ontwerp bureaus) te brengen. Ongetwijfeld droeg de keynote presentatie van de toekomstgerichte academica en futuriste Tessa Cramer hieraan bij. Vanuit de stadsbibliotheek in gaststad Den Haag voerde ze een overtuigend pleidooi om los te komen van het lineaire toekomstbeeld

dat we, al dan niet bewust, collectief geïnternaliseerd hebben. Dat betekent dat we, als we het hebben over de lange termijn, geneigd zijn om vandaag naar morgen te vertalen. Ze betoogde dat, wanneer we beperkt inzicht hebben in onze huidige aannames, we afstevenen op business as usual scenario's. Ze noemde dit de 'probable future'. Mits deconstructie van onze aannames en het introduceren van andere perspectieven is er naast een 'possible future', ook een 'preferable future' mogelijk. In die laatste categorie zag ze een rol weggelegd voor planologen: het aanbieden van een palet aan manieren om de toekomst te verbeelden.

Planologen kunnen verschillende perspectieven op de toekomst bieden

Vervolgens werd over toekomst en onzekerheid gereflecteerd in het panelgesprek, waaraan Nicole Rijkens (mede-oprichter Pantopicon, Antwerpen) Anne-Marie Hitipeuw (Chief Resilience Officer, Gemeente Den Haag) en Kristiaan Borret (Bouwmeester,

Brussels Hoofdstedelijk Gewest) deelnamen. Moderator Bart Cosyn vroeg zich af of planologen misschien wat meer moeten inspelen op het sentiment, of zelfs een tikkeltje populistisch zouden mogen zijn. In feite betekent dat dat planologen zich zouden schikken naar de heterogene en dus ongreepbare wil van de bevolking. Tessa Cramer wees dit voorstel dan ook resoluut af. Ze betoogde dat het bijzonder waardevol is om onzekerheid niet te cultiveren. Het bleef helaas wat onduidelijk hoe planners hier mee aan de slag zouden kunnen. Nicole Rijkens inspireerde met de methodiek van de toekomstarcheologie. Panopticon laat mensen letterlijk artefacten onder de grond stoppen – spullen waarvan de deelnemers inschatten dat ze de moeite zijn om in het jaar 2100 opgegraven te worden. Zo worden hopen en dromen voor een wijk of gemeente erg concreet gemaakt. Toekomstarcheologie blijkt een creatieve en verfrissende manier om bewoners met verschillende achtergronden een verhaal te laten construeren en een dialoog op gang te brengen over de toekomst. Kristiaan Borret wees er op zijn beurt op dat wij planologen covid-19 niet nodig hadden om het belang van de buurt en een kwalitatieve openbare ruimte naar waarde te schatten. In Brussel bleek de coronacrisis een hefboom om enkele infrastructurele ingrepen versneld door te voeren, zoals het omvormen van rijbanen naar fietspaden en het knippen van een grote verkeersader door een populair stadspark. Borret en zijn team trachten

Bron: InPlanning - Stichting Planologische Discussiedagen

nu het gewest te ondersteunen in het permanent verankeren van deze maatregelen. Stel dat er binnen een afzienbare tijd een vaccin beschikbaar is, dan moeten we vermijden dat Brussel terug op weg gaat naar de 'probable future' van de gevestigde belangen.

Aan het einde van de voormiddag werden er prijzen uitgedeeld. De papers van Jan Denoo en Thomas Machiels, die reflecteerden over onzekerheid en planning, mochten de aanmoedigingsprijs voor jongeren ontvangen. De PlanDag jury bekroonde de papers van Tristan Claus, over de ongunstige gevolgen van lokaal dienstbetoon, en van Eva Van Eenoo, over de mobiscorrelatie, met een gedeelde eerste plaats.

De middagpauze haalde allerm minst de schwing uit de Plandag. De deelsessies gaven de gelegenheid om op basis van de ingediende papers verder te discussiëren. De Plandag werd zo ook in 2020 een geanimeerde en inspirerende bijeenkomst. Dé terugkerende vraag onder planologen blijft misschien wel op welke manier we ons, per definitie onzekere langetermijnperspectief kunnen laten corresponderen met een politiek systeem dat overwegend op korte termijn denkt. Planologen onderling kunnen het wel eens worden over hoe die stip aan de onbestemde horizon er uit mag zien.

Eva Van Eenoo (eva.van.eenoo@vub.be) is als doctoraatsstudent verbonden aan Cosmopolis Centre for Urban Research van de Vrije Universiteit Brussel.

Wil je op de hoogte blijven van actuele sociaal-ruimtelijke thema's?
Volg AGORA op Facebook, Twitter en LinkedIn!

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA
Departement Sociale Geografie en Planologie
Faculteit Geowetenschappen, Universiteit Utrecht
Princetonlaan 8a
3584 CB Utrecht
[e] agora.secretaris@gmail.com
[i] www.agora-magazine.nl
[a] <https://ojs.ugent.be/agora>
[f] <https://www.facebook.com/AGORAmagazine.nlbe/>
[t] <https://twitter.com/MagazineAgora>
[l] <https://www.linkedin.com/company/agora-magazine/>
[IBAN nummer] NL23INGB0006165799

REDACTIE

Wesley Gruijthuijsen (hoofdreductie), Demi van Weerdenburg (hoofdreductie), Suzanne Akkerhuis, Marianne de Beer, Dieter Bruggeman, Freke Caset, Corneel Casier, Koenraad Danneels, Jef van den Driessche, Valerie De Craene, Clemens De Olde, Laura Deruytter, Maite Dewinter, Nicolas Dewulf, Eva van Eenoo, Dorien Frinking, Tom Heene, Sigrid Hogendorp (secretaris), Anouska Jaspersen (productie en vormgeving), Rens Jonker, Griet Juwet (eindreductie), Lilian van Karnenbeek, Karim van Knippenberg, Jorn Koelemaij, Jan Douwe Krist (eindreductie), Sander van Lanen, Suzanne Lansbergen (productie en vormgeving), Simon Lox, Emiel Maliepaard, Sarah Meire, Pieter Ooghe, Richard Rijns, Joren Sansen, Imke Sierksma, Sara Smaal, Stien Snellinx, Kato van Speybroeck, Esmee Steenwinkel (penningmeester), Lennert Verhulst, Eva de Vrij, Malou Weber, Egbert van der Zee, Laura Zopfi.

THEMAREDACTIE

Valerie De Craene, Wesley Gruijthuijsen, Sander van Lanen, Emiel Maliepaard.

REDACTIEADVIEZEN

David Bassens, Justin Beaumont, Marco Bontje, Heidi Hanssens, Henk van Houtum, Ilse van Liempt, Jesper van Loon, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maesschalck, Michiel van Meeteren, Bruno Meeus, Ben de Pater, Peter Pelzer, Nick Schuermans, Bas Spierings, Casper Stelling, Justus Uitermark.

GRAFISCHE VORMGEVING

Suzanne Lansbergen & Anouska Jaspersen

ONTWERP HUISSTIJL

Maarten Mieras & Jeroen Sikma

DRUK

Drukkerij Tesink - Zutphen

(DIGITALE) VERSPREIDING

Deze uitgave valt onder de Creative Commons BY-NC-ND licentie.

LOSSE BESTELLING

€ 10,50

Nummer per stuk

ABONNEMENTEN (per jaar, vanaf 1 februari 2020)

€ 65,00

Bibliotheken, bedrijven, instellingen

€ 25,00

Studenten

€ 35,00

Overigen

€ 5,00

KNAG-leden krijgen een korting van

Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd uiterlijk 1 maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode.

ARTIKELN/RECENSIES

Artikelen, recensies, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres of via agora.secretaris@gmail.com. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaalruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn beschikbaar via de website.

ADVERTENTIES

Informatie via agora.secretaris@gmail.com.

De uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van het Departement Sociale Geografie & Planologie (UU), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), het departement Geografie van de Vrije Universiteit Brussel (VUB), de Vakgroep Geografie (UGent) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

Ruimte voor de fiets

Velen onder ons gebruiken de fiets al dagelijks, om naar het werk te gaan, of ter ontspanning. Sommigen ontdekten de fiets (of de e-bike) pas meer recent, bijvoorbeeld uit angst voor corona-besmettingen in het openbaar vervoer. In sommige Nederlandse en Vlaamse steden wordt de druk op bepaalde fietsinfrastructuur nog groter, waar in andere gebieden in de wereld deze infrastructuur juist volledig ontbreekt. Uitdagingen genoeg dus! In dit themanummer wordt bijvoorbeeld stilgestaan bij recente evoluties in het Vlaamse, Brusselse en Nederlandse fietsbeleid en kijken we met een historische blik naar de opkomst van de fiets in Nederland en hoe dat zich verhoudt tot hedendaags activisme in Vlaanderen en Brussel. We kijken ook verder dan fietsen in Nederland en België alleen. Wat betekent de fiets bijvoorbeeld in het dagelijks leven van iemand aan de andere kant van de wereld? Kortom: een frisse blik op een nog altijd belangrijk én actueel onderwerp.

VOLGEND NUMMER...

LIEFDE, LUST EN RUIMTE

deze tekening representeert een vorm van verwevenheid, samenhang en hoop

De **lijnen** tonen de verschillende manieren waarop liefde op ons pad komt; de paden hebben een specifieke geografie en tijd.

Ze zijn niet altijd zo simpel en duidelijk als de heteronormatieve samenleving ons doet voorkomen.

Ze zijn vaak warrig, vol onzekerheid en ze kruisen geregeld met andere paden.

De mogelijkheid bestaat steeds dat een ingeslagen pad naar een ander pad leidt.

Sommige van deze paden worden (h)erkend en geaccepteerd door de samenleving (dit zijn de vaste lijnen), andere worden niet voor vol aanzien en zijn minder zichtbaar in publieke ruimten (de stippellijnen).

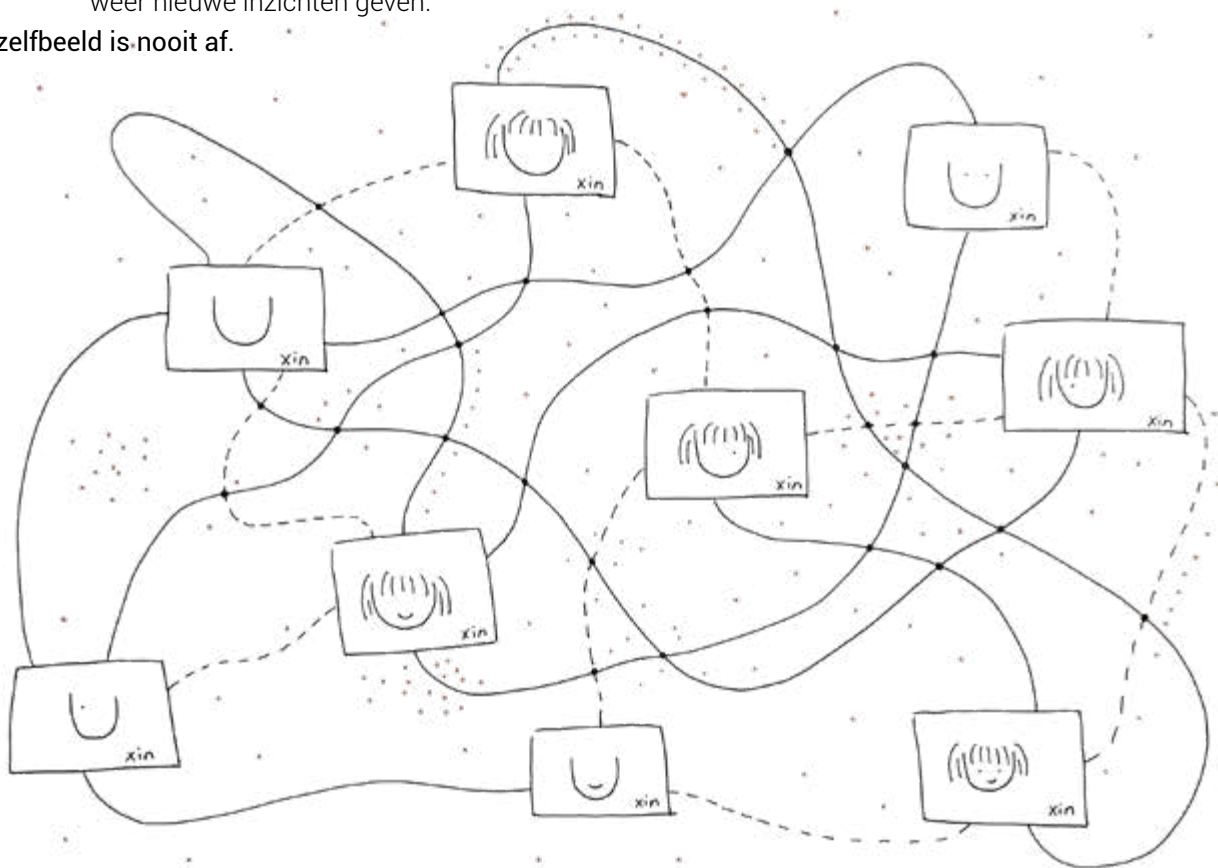
Door deze paden te bewandelen ontmoeten we nieuwe beelden, nieuwe vergezichten en delen van onszelf, op verschillende plekken en momenten.

Hopelijk kunnen we het punt bereiken dat we onszelf beter leren kennen.

Maar dat zelfbeeld is wellicht niet stabiel, en niet het eindpunt van ons zelfinzicht.

Wanneer ruimte en tijd veranderen, verandert ook het beeld dat we hebben van onszelf, en dat kan ons weer nieuwe inzichten geven.

Je zelfbeeld is nooit af.

De **oranje punten** representeren onze lust, die ontstaat in ons lichaam en onze geest en zich daarna uitspreidt over de totale ruimte waarin we ons bevinden.

Hij is onzichtbaar, niet vast te pakken, maar we kunnen hem voelen.

Hij ontwikkelt zich en groeit, ook in interacties met die ruimten en situaties.

Lust beïnvloedt onze keuzes en leidt weer tot nieuwe paden.

De dichtheid van de punten laat zien hoe lust kan variëren: soms heel sterk aanwezig, maar soms ook heel miniem aanwezig binnen een relatie.

Wanneer hij intens is dan verovert hij een ruimte, maakt hij het ons zelfs moeilijk om normaal te ademen, en beïnvloedt hij hoe we ruimte en situatie ervaren; denk maar aan de momenten dat je compleet vervuld bent van lust.

Lust ontstaat in een specifieke context, is ruimtelijk, en tijdelijk.